

Петлюра. Боротьба

Автор:

Максим Бутченко

Петлюра. Боротьба

Максим Анатолієвич Бутченко

Того ранку Симон Петлюра нарешті повернувся додому. Обійняв дружину Ольгу, вільно дихав на повні груди. Стільки часу він провів у в'язниці бездіяльно. І ось відчув, що настає пора великих змін. Соратники чекають наказу діяти. Однак кохана Ольга і маленька донечка Леся дуже потерпають від того, що тато й чоловік і далі майже не з'являтиметься вдома. Та й чи буде в них дім? І сам Петлюра розривається між сім'єю та своєю мрією – незалежною Україною. Режим Скоропадського має бути повалено. Відступати не можна. Здається, Петлюра чує власний голос ніби здалеку. І наче не він промовляє ті слова: «Іншого шляху, крім повстання, у нас немає...»

Максим Бутченко

Петлюра. Боротьба

Важкий шлях, народе України, до твого щастя... Тернями встеляють його твої вороги і, як дикі звірі, вичікують хвили, коли б кинутися на тебе й своїми забрудненими пазурами впитися у твоє молоде тіло... й ссати з нього твою святу кров. А ти, зневірений і втомлений, блукаєш серед цього бруду, чуток, провокацій, підслесливих обіцянок, котрі тільки розпорошують твої сили й розбивають дух твій. Зневір'ю, розчаруванню не може бути місця в час, коли на довгі літа вирішується твоя доля, твоє щастя і твій добробут. Лише міць, єдність і тверде непохитне стремління до повної незалежності й свободи може бути нашим побратимом.

Симон Петлюра. До населення всієї Соборної України. 17 вересня 1919 р.

Електронна версія зроблена за виданням:

Переклад з російської Тетяни Свелєби

© Бутченко М. А, 2018

© Depositphotos.com / risto40, slunicko1977, IlyaKvatyura, обкладинка, 2019

© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2019

© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2019

Ця історія почалася наприкінці 1918 року. У той час Україну очолював гетьман – колишній царський офіцер, український політик Павло Петрович Скоропадський, а країна називалась Українською Державою. Навесні того року багатотисячна німецька армія вторглась із західного берега Збруча, уклавши угоду з українськими політиками. Ця угода була вкрай проста: німецький уряд допомагає звільнити Україну від більшовиків, натомість до Німеччини має бути відправлено сотні тисяч потягів із продуктами. «Війна за їжу» – так це називали і жартома, і всерйоз. Війська просувалися швидко – українці й німці витісняли червоних на всіх фронтах. Як відомо, Симон Петлюра зі Слобідським кошем першим увійшов до Києва, не бажаючи поступитися перемогою інтервентам. Тоді ж німецьке командування визнало дії Симона Васильовича небезпечними, і він був змушений скласти свої повноваження в Коші. І очолив Союз земств – організацію, що координувала самоврядування на місцях. У кінці квітня відбувся так званий гетьманський переворот – на з'їзді хліборобів, що проходив у приміщенні київського цирку, Скоропадський оголосив себе гетьманом. Усі демократичні інститути У.Н.Р.[1 - Тогочасне написання. (Прим. ред.)] було розпущено, чимало діячів заарештовано, хоча декого одразу й відпустили. Державний устрій України дуже швидко почав нагадувати монархічний.

Саме тоді почалися й перші селянські повстання. Німецька варта забирала в українських селян хліб і харчі, прирікаючи тих на голодне життя на грані

виживання. Озлоблених людей було доведено до відчаю. Ще з літа по Україні прокотилася хвиля селянських повстань, у яких загалом узяло участь близько 100 тисяч осіб. Понад 20 тисяч німецьких солдатів загинуло, десятки тисяч було поранено. Землю віддавали колишнім поміщикам, що викликало ще більше незадоволення на селі. Петлюра кілька разів відкрито виступав проти гетьмана, закликаючи того не грабувати селянство. Але Скоропадський не міг або не хотів навести лад – німці забирали їжу за умовами договору; а бунти гетьман жорстоко придушував.

Урешті, через постійну критику гетьмана, Петлюра зазнав репресій, а потім його взагалі було ув'язнено. Однак восени все змінилося. Німці зазнали поразки у європейській війні. Продовольство, обіцяне Скоропадським, постачалося з перебоями – німецька армія і країна голодували. Тим часом у жовтні в Німеччині було створено новий уряд, який проголосив політику миру. 7 листопада там почалася революція, імператор Вільгельм II утік із країни, а вже 11 листопада Німеччина капітулювала.

Таким чином, у гетьмана більше не залишилося союзників. Надто пізно він заявив про земельну реформу, про пільги для селянства. Скоропадський був ініціатором створення Української академії наук, багатьох інших державних інститутів, але так і не став національним лідером. Він у всьому вбачав змову проти себе, що, зрештою, не було позбавлено сенсу – ще влітку виникла організація «Національний союз», завданням якої було скинути Павла Петровича. Його влада висіла на волосині, й кожен наступний день міг стати вирішальним.

Розділ 1

Двері відчинилися. Майже хвилину з них ніхто не виходив. Зяяла лише чорна порожнеча прямокутного проходу. Свист іржавих залізних петель кілька секунд висів у повітрі, доки не обсипався разом із дрібним пилом на брудну бетонну підлогу. Темна-темна вранішня тиша ніби обклала поріг невисокого входу ватуою, крізь яку не могло проникнути жодного звуку. Раптом вугляна пелена проходу захвилювалася, по ній пробігли брижі, як по натягнутій тканині, й за мить імла розірвалася, випускаючи фігуру чоловіка; швидко крокуючи, він вирвався з п'ятьми. Різкі, навіть нервові рухи свідчили про те, що той дуже поспішає. Здавалося, ніби він розігнався біля виходу, а далі ще й пришвидшив крок, щоб

легкий осінній вітер здув із його тіла лахміття темряви, яке залишилося після похмурих коридорів.

Чоловік стрімко пройшовся широким двориком, огороженим обшарпаною цегляною стіною, проскочив розчинені навстіж металеві ворота, ступив три кроки ліворуч і зупинився. На його непримітному, звичайному обличчі промайнула хвиля подиву, наче він уперше опинився на широкій київській вулиці. Так буває, коли потрапляєш у знайоме місце після довгої відсутності, і звичний пейзаж здається ніби чужим, тому що пам'ять часто-густо позбувається непотрібних спогадів швидше, ніж ми можемо собі уявити. Хоч би що там було, однак цілком звичайна обстановка сутінкової пізньої осені змусила чоловіка заціпеніти й стати на мить деталлю проспекту, засипаного жовтим листям, сухі тільця якого опадали в блискучі чорнильні калюжі; обставленого триповерховими будинками з каламутними вікнами, схожими на очі древнього старця. Чоловік глибоко зітхнув, і вологе повітря холодним струменем проникло в горло. Він рушив, тепер уже не так швидко, уважно карбуючи кожен крок, ніби відлічував відстань, котра збільшується між ним і Лук'янівською тюрмою, де його було ув'язнено майже три місяці.

Ранок 11 листопада був звичайнісіньким для перехожих, які шушилися від пронизливого вітру, намагаючись утримати в обіймах драпового пальта або добротного кожуха власне тепло. Двірник стояв біля парадного входу респектабельного будинку й, обіпершись ліктями на тонку криву мітлу, курив самокрутку; білий дим огортав його на секунду, надаючи виснаженому обличчю якоїсь дивної загадковості. Візник дрімав на передку, вчепившись зашкарубленими долонями із синіми прожилками вен за віжки. Вельможна дама, притримуючи від вітру криси свого широкого капелюшка, а іноді піднімаючи комірець легкої шубки, граційно простувала тротуаром.

Однак ніхто не помічав нашого чоловіка з високим чолом, рівним носом і міцно стиснутими губами. Він усе йшов, поважно карбуючи крок, ніби на параді. Колишній в'язень був одягнений у військовий френч, на голові офіцерський кашкет, на руках – шкіряні рукавички. Крокував твердо, немов даючи долі таким чином зрозуміти, що не вона керує ним, а він нею. Ніхто, авжеж, ніхто не міг навіть припустити, у якому бурхливому вирі подій закрутиться невдовзі все в цьому місті: перехожі, двірник, пані та інші кияни, – після виходу з ув'язнення цього непомітного громадянина.

– Симон Васильович? – грубий голос раптом пролунав позаду.

Чоловік зупинився, обернувся.

- Так, - коротко відповів.

- Петлюра? - не вгавав незнайомиць.

- Справді так.

Перед ним стояв юнак. Легкий пушок на щоках, великі зелені очі, чубчик, що спадав на лоба. Він м'яв у руках кепку, трохи хвилювався. Форма юнкера виказувала в ньому людину, яка обрала кар'єру військового.

- Я... Я багато чув про вас, - нарешті промовив юнак.

- Гм... Дозвольте поцікавитися, що саме, - Симон Васильович ледь усміхнувся.

- Та так... Казали, що ви три аршини на зріст... Руки - ніби дві лопати... Брехали, що ви чорний, як смола... Й ікла стирчать... - хлопець геть зніяковів.

- Он як! Ну, як бачиш, брате, ікла я сьогодні вдома залишив, - Петлюра знов усміхнувся.

- Справді? - запитав юнак і лише тоді втямив, що бовкнув дурницю.

- Як тебе звати? - спитав Петлюра.

- Гаврило я, - відповів юнак.

- От що я тобі скажу, Гавриле. Я звичайний. Розумієш, немає нічого в мені особливого, крім віри, - мовив Симон Васильович.

- Віри? - знову перепитав юнак, не розуміючи, про що йдеться.

- Так, брате. Скажу тобі, що той, хто розкриє секрет віри - розкриє секрет життя.

А потім по-дружньому поплескав хлопця по плечу, попрощався й пішов у бік готелю «Прага», що неподалік від Софійської площі. Місто прокидалося, на тротуарах ставало все більше перехожих. Мчали екіпажі, деренчали на бруківці фаєтони. Легкий шум заповзав у вушну раковину, неначе вуж, сподіваючись знайти там собі сховок. Вулиці наповнювалися шурхотінням, окриками, фирканням. Усе це невидимими потоками стікалося по семи пагорбах і розливалось, подібно до стрімких ручаїв. Але Симон Васильович не чув нічого, що могло б збити його з рівномірного плину думок, який відповідав його статечній ході. Цей ранок, нічим не прикметний для оточуючих, став для нього перепусткою в інший світ. Ні, не по міській бруківці йшов Петлюра, не по осінній грязюці, яка темним, каламутним супом розлилася по тротуару, – він підносився над камінням, пурхав у повітрі пташкою, зависав у повіваннях вітру. Скоро, скоро все вирішиться, ось тільки чи вистачить у нього сил? Чому з голови не йде думка про Україну; які вихори здіймаються в його свідомості знову й знову? І як бути з гетьманом, проти котрого він обіцяв не виступати? Де ця тонка грань між словом і ділом? Якщо все зруйнується, то хто виграє? Надворі була осінь 1918 року – час великих подій і маленьких людей.

Ось, нарешті, поріг номера готелю, де він мешкає. Відразу вийшла здивована Ольга. Обійми, ніжність, тепло. Симон Васильович прихилився до дружини, відчув слабенький аромат. Що це? Старі парфуми? Сукня ввібрала в себе пахощі церковного ладану? Чи, може, це терпкий аромат трав, які вона збирала за містом, а потім ламала висушені стебла тонкими пальцями, кидала в чайник, заливала окропом; і густий польовий запах огортов її шкіру, неначе проникаючи в плоть. Так, саме так і є – її душа пахне духмяною травою.

– Я так чекала! Останніми днями бозна-що відбувається, – Ольга гладила чоловіка по щоках.

– Мені казали. Казали...

– Чи хвилюватися мені, Симоне? Я стільки потерпала...

– Знаю, знаю, моя мила. Але якщо доля дає ще один шанс, то гріх ним не скористатися... Адже ти сильна, усе витримаєш, Оленько.

– Так, я сильна, сильна... Сама повторюю раз у раз... Уже втомилася повторювати.

– Ні, ні, не впадай у відчай. Коли й ти поступишся, то хто залишиться?

– Хто? Не знаю. Це місто. Вулиця. Перехожі. Поглянь у вікно. Подивись на людей, зазирни їм в очі. Їм же нічого вже не треба, хіба що спокою.

– Бачу, бачу...

– Чи не авантюра це – виступати проти гетьмана? З ким? Хто піде за тобою? Чула, що Володимир Кирилович[2 - Володимир Винниченко (1880–1951) – український політичний і державний діяч, прозаїк, драматург і художник. Автор багатьох декларацій і законодавчих актів У.Н.Р. Саме він 10 червня 1917 р. на 2-му Всеукраїнському військовому з'їзді оголосив І Універсал Центральної Ради. (Тут і далі прим. авт., якщо не зазначено інше.)] на зібранні заявив: шансів перемогти вчетверо менше.

– Так, знаю, це схоже на входження в п'ятьму... Не можу досягнути, Ольго. Але й відмовитися також. Ніби щось притягує мене... Вабить... Не розумію досі, як учинити...

Уже мало не всоте вони розмовляють на цю тему. Багато разів сідали за стіл, запалювали свічі, й бурштинове світло забарвлювало їхні худі обличчя, в'язка світляна олія застигала на стінах нерівними шарами. Тоді, коли весь світ обмежувався чотирма стінами їхнього помешкання, коли простір стискався до семи аршинів, коли повітря важчало й лягало їм на плечі невидимим камінням – вони говорили про майбутнє так, неначе воно було сьогоднішнім. Говорили про країну, якої не було на карті та в географічних атласах, але вона існувала в їхніх серцях; і реальність перетворювалася на вимисел, а вимисел ставав реальністю. І зараз вони все повертались і повертались до давньої бесіди – двоє людей, які обрали спільний життєвий шлях.

– Я знаю, що потрібно боротися, але чи прийшов час, Симоне? Гетьман ще й досі могутній! – хвилювалась Ольга.

Симон Васильович мовчав. Дивився в темні очі дружини, на тоненькі срібні ниточки ранньої сивини, які простяглися від скроні. Вона думала про те, як невисловлене, таємне лихо (те, що між здогадками й пересторогами) може раптом з'явитись і все зруйнувати. Усе їхнє життя може на секунду завмерти, зупинитися, а потім понести їх бурхливим потоком, і тоді вже не буде чим

зарадити, не буде змоги повернути назад. Так, саме так, неначе сухий аркуш пергаменту, чутливий до доторків вітру, вразливий до дихання протягу, – жіноча душа відчувала примхи долі!.. І зараз, коли чоловік повернувся з тюрми, після тяжких днів розлуки, вони опинилися перед вибором, не до кінця розуміючи, до чого все це приведе.

– Можливо, відмовишся від повстання? – нарешті промовила Ольга.

– От уже й Національний Союз визначився – виступати проти гетьмана. Мені треба потрапити до січових стрільців. Трохи часу... Так, певно, що так, – трохи часу, – сказав Симон Васильович і легенько хитнув головою.

– Боюся, аби не сталося так, що почнуть, а потім кинуть усе на півдорозі. Це буде найгірше для всіх нас, – Ольга поправила пенсне, що сповзало з її маленького носика.

– Усе так, моя рідна... Усе саме так... Сьогодні зустрічаюся з Андрієм Григоровичем[3 - Андрій Григорович В'язлов (1862–1919) – за часів Гетьманату начальник в'язничного управління, член Сенату Української держави, міністр юстиції (жовтень – листопад 1918). Особисто клопотався перед гетьманом про звільнення Петлюри.]. Подивимося, що він скаже, – відповів Симон Васильович.

Жінка хотіла була щось додати, та раптом із кімнати до вітальні вийшла заспана Леся в нічній сорочці. Довге волосся спадало на щічки. Босі ніжки тихо ступали по бордовому килимку; дівчинка терла кулачками обличчя – вона ще як слід не прокинулася, тому не розуміла, що відбувається.

– Лесику! Мій Лесику! – вигукнув Симон Васильович.

Дівчинка зупинилася, завмерла, а потім побігла до батька, який розпростер руки для обіймів.

– Татусю, татусю, – дочка обійняла його, притулилась усім тілом.

Так вони й стояли – Ольга, яка зняла пенсне й тримала його в руках, Симон Васильович, що цілував доччину волосся, і маленька дівчинка, для котрої повернення батька було схоже на казку зі щасливим кінцем.

День минув тихо. Симон Васильович відпочивав, а наступного ранку поїхав до В'язлова, який усе поривався відвести його до гетьмана. Андрій Григорович нервово ходив по кабінету, і його кругле обличчя, гладко зачесане волосся, випещена борода – усе свідчило про нього як про людину старої формації. Було видно, що колишній депутат Державної Думи І скликання від Київської губернії, а нині міністр Української Держави дійсно хвилювався. Йому хотілося довести Петлюрі, що не все ще втрачено. Та й справді, скільки гетьман зробив для розвитку науки й держави! Хіба цього мало? Симон Васильович уважно слухав монолог старого приятеля, намагаючись уловлювати не лише слова, але й паузи.

– Зрозумій, що виступати проти Скоропадського – це найбезглуздіша ідея, котра могла прийти в гарячу, нерозсудливу голову. Так, Павло Петрович перегинав палицю. І що ж? Краще буде переконувати його! Говорити, говорити, – доводив В'язлов.

– Андрію Григоровичу, усе слушно ти кажеш. Тільки ж скільки тих бесід уже було! Я, як голова Земського союзу, звертався до нього, вимагав, наполягав – припинити грабувати селян. Знайти інші методи. І що ж? Дозволь спитати тебе – що ж? – Петлюра сидів на стільці, закинувши ногу на ногу.

– Усе змінилося, Симоне Васильовичу. Навіть він. А може, підемо до нього? Поговоримо по ширості. Адже річ не лише в нас, але, біс його бери, в Україні! Кожен необдуманий крок, кожне нерозумне зволікання подібні до злочину! – міністр підвищив голос, намагаючись достукатися до співрозмовника.

– Не знаю. Вже й не знаю. Можливо, тільки заради країни. Коли так поставлено питання, ти ж розумієш, що амбіціям моїм немає місця... Тільки б зберегти державу. Піти з ним поговорити... – Петлюра засумнівався.

Йому раптом спало на думку, що не варто гарячкувати. А може, В'язлов і має рацію – гетьман уже не той, що був раніше; час шліфує камінням нещастя людський характер. І можливо, якщо сказати йому кілька правильних слів, зробити наголос на потрібному, закликати до здорового глузду – можна домовитися? Навіщо нове кровопролиття, навіщо знову – війна?

– Ну що ж, я думаю, варто спробувати, – Симон Васильович повільно розтягував слова.

– Справді, справді! Повір, він уже все усвідомив. Усе! – у голосі Андрія Григоровича промайнули теплі нотки, він навіть усміхнувся.

Обидва приятелі трохи розслабилися. Майбутнє вже не здавалося таким невідворотно грізним. Нервово очікування зустрічі з гетьманом зародилося в грудях у Петлюри. Думки накочувались, неначе снігова лавина, яка несеться з гір; йому так багато хотілося сказати Скоропадському – м'яко дорікнути або й посварити, однак дати місце надії. У приміщенні навіть трохи посвітлішало. Раптом у двері постукали. В'язлов відповів, що можна зайти. До кабінету увійшов високий худий чоловік, який тримав у руках папку. Він упевнено підійшов до міністра й, навіть не показуючи документи, злегка нахилився і прошепотів щось Андрію Григоровичу. Той зробив великі очі, його обличчя перекривила гримаса. Йому хотілося голосно закричати, але присутність гостя стримала. В'язлов повільно пройшов до свого крісла, узявся за широку спинку й важко опустився в нього. Рука припала до підборіддя, пальці нервово зашелестіли дводенною щетиною. Здавалося, на його тіло раптом почали тиснути тонни повітря, а губи безгучно ворушилися. Петлюра розумів, що гість приніс украй неприємну звістку, і навіть дещо підвівся на стільці, щоб міністр швидше звернув на нього увагу.

– Це кінець, Симоне Васильовичу. Так, це кінець, – приречено прохрипів В'язлов.

– Що сталося? – Петлюра стривожено глянув на приятеля.

– Гетьман вирішив створити федеративний союз із Великоросією. Грамоту підпише завтра. Незалежності України більше не буде, – глухо відповів міністр.

– Як же так?! – скрикнув Симон Васильович, не стримавши емоцій.

– Не розумію. Адже ми щойно говорили, що йти до білих – це не вихід, а глухий кут. Напевне, це Гербель[4 - Сергій Гербель (1856–1936) – проросійський поміщик, державний діяч Російської імперії, член Державної Думи, голова Ради міністрів Української Держави в листопаді – грудні 1918 р.]... Господи, це він... Посади забажав... Прем'єром... – В'язлов намагався добирати слова, але врешті зірвався й міцно вилаявся.

– Такі справи... – протягнув Петлюра.

Він також не знав, що казати. Коли так, то всі сподівання на те, що гетьман змінить свою думку і його можна буде переконати, є марними. Але ж тепер! Яке швидкоплинне життя настало – міняється, неначе подув вітру!..

– Так, іще одне... Хочу тобі сказати... – В'язлов, усе ще ошелешений звісткою, перебирав подумки слова, намагаючися знайти більш прийнятні.

– Я слухаю, – відчув щось недобре Петлюра.

– Скоропадський хоче тебе заарештувати, – витиснув із себе міністр.

Симон Васильович, вслуховуючись у дрібну барабанну дрож у грудях, у це пульсуюче відчуття, розумів, що дедалі більше втрачає самовладання, однак звістка про ймовірний арешт зненацька викликала протилежну реакцію.

– Як? Знову? – нервово всміхнувся він.

– Так. Вважає, що саме ти підбурюєш військових до повстання. Адже він саме тому хотів перекинути січових стрільців у Львів, а ті відмовилися. Очевидно, гетьман вирішив, що ти їх під'юджуєш, – сказав Андрій Григорович.

– Уже й не вгадаєш, що спало йому на думку. Ну, що буде, того не минути, – Петлюра підвівся й осмикнув свій військовий френч. Він кивнув, злегка стиснув губи, а потім розвернувся і вийшов з кабінету.

На вулиці починався дощ. Холодна вода стікала з небес, неначе вони продірявились, потоншали від тертя часу, перетворилися на трухляву масу, яка нависала над землею. Було якось особливо незатишно. Хмари, темні, наче сажа, висіли врівень із верхніми поверхами – і по склу збігали чорні краплі. Голі дерева, ніби виснажені подорожні, застигли на вулицях. Візок торохкотів на вибоїнах. Симон Васильович дивився, як візник поганяє гніду кобилку, а та повільно бреде, схиливши голову. Копита опускаються у глибокі калюжі, а потім зі сплеском піднімаються знову. Краплі дощу розтікаються по морді конячки, і тільки її розумні очі, сповнені людського подиву, залишаються сухими...

Наступного дня, тільки-но каламутний осінній світанок заяснів на вулицях Києва, у напрямку Білої Церкви вирушив автомобіль. На задньому сидінні був Петлюра.

Поряд із ним – командир окремого корпусу Залізничної охорони Олександр Осецький[5 - Олександр Вікторович Осецький (1873–1936) – український військовий діяч, генерал армії У.Н.Р. З 12 лютого 1918 р. – начальник Українського Генерального штабу. З 15 листопада 1918 р. – Наказний отаман У.Н.Р. та за сумісництвом начальник Генерального штабу військ Директорії.]. Тонкі чорні вусики увиразнювали кругле обличчя Олександра Вікторовича, руки час від часу лягали на офіцерський наган, котрий він тримав у себе на колінах. Кожен поворот, кожен вигин дороги, кожного стрічного вони разом із Симоном Васильовичем підозрювали у змові; здавалося, ось-ось вони почують рев двигуна позаду. І тоді доженуть їх і схоплять, доставлять до гетьмана, а той вирішить їхнє питання надзвичайно швидко – двома пострілами в потилицю.

– Як думаєш, варта вже шукає мене? – перервав мовчанку Петлюра.

– Коли не шукає, то готується, – відповів Осецький.

– Правда, правда... Головне, щоб нам усім зібратися. Січовики нас зустрінуть? – непокоївся Симон Васильович.

Він тривожно поглядав на співрозмовника, що закутався в шинель, піднявши комір. Осецький заплющував очі й намагався глибоко дихати, щоб стримати вібрацію каменя, який тиснув у грудях.

– Зустрінуть. Віриш, Симоне Васильовичу, піднесений дух у них, не втрачають надії, – мовив командир.

– Дуже на це сподіваюся, – відповів Петлюра.

Це був час довгих розмов, сутінкових слів і душевного неспокою. Двое їхали в машині, обабіч текли осінні ліси, жовте лахміття висіло на гілках. Тривожне очікування природи перед зимою дивним чином збіглося з очікуванням у їхніх серцях.

Цього вечора у військових бараках січових стрільців, розташованих неподалік від залізничного вокзалу Білої Церкви, стояв гомін. Приїзд Петлюри наробив чимало галасу. Гайдамаки виходили назустріч, простягали свої сухі, натруджені руки; у їхніх очах було стільки надії! І як же влаштовано людину: вона потребує щоденної порції уповання на світле; жадає насититися соком надії, тому що це

і е еліксир життя!.. Вісім сотень бійців вишикувалися перед Симоном Васильовичем, і густий туманний серпанок витав над їхніми головами...

На зборах Національного союзу пристрасті завирували ще дужче. Винниченко багато разів підводився за столом і виголошував чергову промову, Микола Шаповал[6 - Микола Шаповал (1882–1932) – український політичний і громадський діяч, член Центральної Ради, публіцист, соціолог, поет, за фахом лісник.] розповідав про зраду гетьмана. Він емоційно стукав по столу, вимагаючи покарання для Скоропадського, тому що той зрадив інтереси робітничого класу.

– Це зрада не тільки України, а й усїєї соціалістичної революції. Так, я твердо заявляю, що ми, соціалісти, – я і Володимир Кирилович – докладемо всіх, Господи ти Боже мій, усіх зусиль, щоб знести цього маріонеткового гетьмана! Так, і ніяк інакше! – Шаповал нависав над столом і немовби припечатував долонею кожне слово.

– Правильно! Правильно! – підтакував Винниченко. Він давно вже задумав створити новий державний орган – Директорію, маючи за взір французьку революцію. На чолі повинні стати кілька директорів, які керуватимуть Україною до виборів.

Осецький сидів мовчки. Підвівся Євген Коновалець[7 - Євген Коновалець (1892–1938) – визначний діяч українського націоналістичного руху, учасник Першої світової війни. Фенрих (прапорщик) збройних сил Австро-Угорщини, згодом полковник армії У.Н.Р., організатор і керівник Української військової організації, очільник Проводу українських націоналістів (з 1927 р.).] і розповів, як напросився на аудієнцію до гетьмана й переконував його скасувати федерацію з Росією.

– Отож, шановне зібрання. Кажу я йому це, а він хитає головою і всміхається. Розповідаю, що не погодяться гайдамаки з його наказом, – як об стінку горохом. Як е, так і е! – повільно промовив Коновалець.

– Ах! Смішним, дріб'язковим видається весь процес перемовин із цим нещасним, слинявим кретином, – закричав Винниченко. – Ось він, сидить у моєму кабінеті, за тим самим столом, що я за ним приймав делегацію Антанти, комісарів, більшовиків. Яка велика сила невігластва: цей обмежений, неосвічений, може, навіть хворий офіцер російської армії щиро вірить, що він гетьман, тобто вищий

за інших!

У бараку стало тихо. Упиваючись власною красномовністю, Винниченко продовжив:

– Лисиця з довгою головою, породистим носом і круглими, каламутними, неуважними, трохи розгубленими очима. У кутиках рота збирається слина, коли він говорить. І говорити він любить грубими, обшарпаними словами, перестрибуючи з однієї теми на іншу, крякаючи, і складається враження, що його треба відправити до лікарні, – громив він гетьмана.

Додати що-небудь чи заперечити ці слова ніхто не бажав.

– І от зараз! У ці сумні часи, сповнені почуття обов'язку, ми повинні виступити проти нього, як виступають проти зарази, що поширюється країною! Пропоную себе на посаду голови Директорії, а Симона Васильовича Головним отаманом. Що скажете? – Володимир Кирилович окинув поглядом присутніх, а потім погладив невелику акуратну борідку.

Зібрання застигло. Шаповал знову підняв руку, щоб заявити про свою позицію, але раптом, – неочікувано для всіх присутніх, однак цілком у згоді з вибором, який забурував у душі Петлюри, – він підвівся, долаючи опір повітря, наче плавець проти течії, – і тоді не лишилося жодних інших слів, котрі могли бути сказані в цей пізній час. Тому Симон Васильович глухо, ніби в колодязь, вимовив лише одну фразу; і цей довгий, протяжний звук перетворився на птаха, що бився крилами об дерев'яну стелю:

– Іншого шляху, крім повстання, у нас немає.

Розділ 2

– Симоне – Зилоте! Симоне – Зилоте! – лунало в темній емульсії вечірньої вулиці. Там, у товщі повітря, в непроглядній сірій глибині було чутно людський голос. У цей час мало хто ходитиме темними полтавськими провулками. На початку двадцятого століття кожен державний чин, який приїздив до Полтави, особливо

якщо він з Петербурга, йшов спочатку на Круглу площу, до монумента «слави російської зброї». Товстий шпиль монумента був схожий на відрубаний хобот вимерлої тварини. Щоразу до пам'ятника приходили чиновники російської імперії, щоб упевнитися у власній величі. Ця велич самодержавства впливала на них заспокійливо, адже полтавці всі україномовні, зі своїм говором, ніби з часів шведського короля Карла і Мазепи. Це місто, схоже, застигло в часі, хоча надворі 1897 рік; і ніщо не могло зрушити цей давній уклад української колиски... Неподалік від монумента, на вулиці Заміській, лунав голос.

– Симоне – Зилоте! Симоне – Зилоте! – фраза повторювалася знову і знову. Звуки немов хотіли долинути до молодого чоловіка, який плівся у бік свого будинку, замислений, і не звертав уваги на окрики. Легкі швидкі кроки – і поруч із парубком опинився зовсім ще хлопчик років дев'яти. Він підскочив до парубка й легенько смикнув того за широкий рукав сорочки.

– Семене! А це правда, що тебе тепер у семінарії звать Симоне – Зилоте?

– Правда, – відповів Семен-Симон.

– Ти бач. Тож ти зараз – як той учень Христа?

– Ну напевне.

– Оце чудасія! Ніколи не знав, що мій братик може бути Христовим учнем.

Симон зупинився, потім подивився на свого молодшого брата уважно, начебто вперше побачив. Цього весняного вечора слова, мовлені дитиною, раптом виявилися для нього дивовижними, і глибокий сенс фрази повільно розчинявся у його свідомості.

– Сашку, хіба я став менш близький до тебе?

– Ні, ні, брате.

– Тоді не звертай уваги на те, що говорять люди.

– А чому?

- Тому що людська чутка подібна до каламутної води – на поверхні одне, а в глибині інше.

- Не розумію. Ти так говориш, ніби наш батько...

- Не хвилюйся, Сашку. З тобою я буду завжди іншим.

- Добре, Симоне – Зилоте. Добре.

Хлопчик усміхнувся.

- А знаєш, що про тебе ще хлопці кажуть, Семене?

- Ну що ж?

- Кажуть, що мазепинець!

- Ото так і говорять?

- Так! А мазепинець – це погана людина?

- Ні, ні... Яка ж вона погана? Вона просто інша...

- Чим інша?

- Як тобі пояснити... Малий ти ще... Ось! Мазепинець – це та людина, яка хоче, щоб у неї була родина.

Симон подивився на здивоване обличчя брата, а відтак злегка обійняв його. Він знав – вони залишилися вдвох на вечірній вулиці, й нікого немає, хто б міг розлучити їх – так само як і згуртувати. Тому що їх єднає не лише спорідненість крові, а злиття душ; кожна молекула духу ідентична. Вони – брати по крові, сини батька-міщанина, відомого в місті візника, виявилися такими несхожими на свого батька, як бувають несхожі відблиски одного сонячного променя. Тріпотливе почуття єднало їх. Тремтячі точки в грудях пульсували в унісон. Вони – одне. Дві фігури стояли у провулку, і бліде сяйво місяця лилося на їхні голови...

Симон Васильович розплющив очі. Він прокинувся в казармі січовиків. У приміщенні для офіцерів було тихо. Допізна проходило засідання Національної спілки, а потім усі роз'їхалися. Винниченко подався до Києва шукати союзників проти гетьмана, а іншим було наказано готуватися до наступу. Петлюра лежав на солдатській шинелі; він, хоч і вкривався рваною ковдрою, промерз до кісток, бо ночі стали холодними, а барак погано обігрівався.

Денне світло падало на підлогу: мільйони пилинок кружляли в легкому вальсі. Він згадував дні навчання в Полтаві – наївні, чисті. Хіба він не вірив у вищі сили, хіба не довіряв долю свою Богу? Хіба не жевріло протиріччя в ньому змалечку, коли він спротивився служителям церкви, тому що серце його чинило опір обрядам та умовностям? І тоді, у ті молоді роки, він найдужче мріяв змінити світ, адже жагу великої ідеї в той час можна було порівняти з жагою здоров'я в дні чуми. Петлюра лежав на ліжку, і пам'ять повертала його в рідні полтавські місця, тому що завжди спогади людини пов'язані не з нею, а з усім, що її оточує: будинком, де народився, вулицею, по якій ходив, містом, у якому виріс. Ким він був і чи став собою? Петлюра задумався і не знаходив відповіді.

– Кхе, кхе, – закашлявся Симон Васильович.

Тут двері відчинилися і до кімнати увійшов чоловік у військовому однострої. На плечах погони українського поручика. Широке чоло, прямий ніс, трохи відстовбурчені вуха. Потрапивши до приміщення, він глухувато мовив:

– Симоне – Зилоте! Як здоров'я?

Симон Васильович подивився на того, хто увійшов.

– Сашку[8 - Олександр Васильович Петлюра (1888–1951) – брат Симона Петлюри, полковник Армії У.Н.Р. Був наймолодшим із дванадцяти дітей Василя та Ольги Петлюр.], ти яким вітром?

– Вітер змін дме, чуеш?

– Авжеж. Сідай, брате.

Обидва Петлюри сіли на стільці, Симон Васильович поплескав себе по кишенях, дістав цигарки й закурив.

- Чув, що Скоропадський задумав? – озвався старший Петлюра.

- Ага, бач, яка падлюка, – Сашко не добирав слів.

- Та хіба тільки він... Не тільки... Мені потрібна допомога, брате, – Симон Васильович постукав пальцями по бильцю стільця.

- Ти ж знаєш: за тобою я піду всюди, – відповів Сашко.

- Дуже багато потрібно зробити... Я так розумію, що треба написати звернення до людей. Так би мовити, до душі кожного... А відтак збирати війська... У мене якесь дивне відчуття... Не можу точно описати, – старший Петлюра курил, струшуючи попіл у велику гільзу.

- Що за відчуття? – Сашко дивився на брата.

Симон Васильович раптом подумав, що брат дивиться так само, як і багато років тому – в отому темному провулку.

- Як би це точніше сказати... Мені здається, що я все ще там, у юності... Не те щоб не виріс, Боже збав... Тільки от ніяк не можу усвідомити, хто я... Свое місце... Чи лише мені потрібно... Йти цим шляхом...

Він бажав виговоритися, розповісти про те відчуття, що хвилює, що плаває в оболонці його тіла; розказати, як він усе ще сумнівається в собі й шукає опори.

- Семене, я розумію... Але подумай тільки про одне: коли ти поїдеш зараз до хворої матері, ввійдеш у свій дім, щоб знову допомагати їй по господарству – хіба ти заспокоїшся? – Сашко подивився на брата.

- Я... Ох, як складно мені... Пам'ятаєш, як мене вигнали із семінарії? Тоді я цілий місяць думав: чи правильно вчинив? Революційна партія... Гуртки... Батько розсердився, мало не відшмагав мене на площі... – Симон Васильович усміхнувся.

– Пам’ятаю, таких криків давно ніхто не чув на околиці. Але скажи мені: хіба ти міг тоді по-іншому? Хіба ти сам дав собі вибір? А зараз? Чи зможеш ти зістрибнути з вагона й залишитися позаду потяга історії?

Такі бесіди брати вели частенько. Шукали шляхи правди в темряві свого життя, обговорювали кожен вчинок. І коли Семен на Кубані переховувався від поліцейських нишпорок, і коли перебирався до Львова, у Галичину, а потім і до Петербурга – чи правильно він вчиняв?

Симон Васильович мовчав. Він знову закурив, нервово розминаючи цигарку, і товсті, сиві пасма диму здіймалися від кожного дотику.

– Можливо, твоя правда... Мабуть... Ходімо, пройдемося, – сказав Симон Васильович.

Петлюра накинув шинель, і вони вийшли з барака. Був незвично світлий ранок. Блакитний фарфор небес лише де-не-де відтіняла біла хмаринка, нібито виткана з шовку. Брати пірнули у свіже повітря, як у прохолодну річку. Всюди метушилися січовики – тягали провізію, ящики і гвинтівки. Під’їжджали вози, скрипіли полозами сани, вусатий гайдамака гримав на двох молодих хлопців, одягнених у стару сільську одежу. Ті витягали мішки з крупою, а потім несли їх у бік кухні.

– Рухайтеся, хлопці! Що ж ви наче сонні мухи? – гарчав старий гайдамака.

– Боже помагай, – Симон Васильович підійшов до саней.

Старий повернувся до нього, примружився, а потім насупився.

– Так, уже коли Бог зверне на нас увагу, то не буде такою Україна, як зараз, – прохрипів він.

– Ти так гадаєш, діду? – здивувався Симон Васильович.

– Побачив би ти стільки, як я, то й не таке б заспівав проти цього гетьмана, – гайдамака ще дужче насупився.

– А що з тобою сталося?

– Біда сталася... Справжня біда... Гей, як ти хапаеш?! Мішок порвеш, і все пшоно висиплеться, – прикрикнув він на одного з хлопців.

Потім зітхнув, присів, тримаючись за сани, закректав і дістав люльку й мішечок із тютюном.

– Сини мої... Молодші, – хмикнув він.

– А старші? – раптово випалив Сашко.

– Нема, поховав їх. Одного в червні, а другого в серпні... Чортів гетьман і німці! Я ж кричав, що віддам усе, що є... Навіщо було стріляти? – старий закректав.

Він роздратовано постукав люлькою по деревині, витрушуючи тютюн, який нещодавно затрамбував. Сиве волосся виднілося з-під шапки, і легкий вітер смикав за білі кучері. Сплетіння зморщок на його обличчі стало схожим на тонкі нитки, вкарбовані в шкіру під тиском днів; гайдамака сидів, схожий на героя картини, – і потерте до сірого тло пізньої осені накладало темні тіні на його обрис.

– Бісова доля... Бісова... Доля... – протягнув він.

Симон Васильович хотів було щось сказати, підбадьорити старого, але кожна фраза, що виникала у свідомості, здавалася наївною і занадто простою, щоб змінити людину, бо стебла нашої душі вирощені з ґрунту слів. Колишній семінарист, а потім журналіст і уповноважений Головного всеросійського земського повіту на західному фронті, урешті-решт, військовий міністр і лідер майбутнього повстання – замовк. Старий солодко присмоктавав до люльки, тихо бурмотів собі під ніс щось про злу годину, яка нависла над ним.

– Тоді чому ти тут? – Симон Васильович уважно подивився на гайдамаку.

– Що за питання, пане? Ти, як бачу, простого не розумієш. Звісно, чому – кажуть, сам Петлюра скоро прибуде сюди й поведе військо проти гетьмана. А от він – наш чоловік, не грабуватиме нас... Ось я приїхав із синами, привіз провізії. На

добру справу... Добру... Нам так бракує доброго... – прошамотів дід.

Петлюра так і завмер, начебто щойно прозвучали таємні заклинання, і кожен м'яз його тіла скувала невідома сила. Ось вона – народна правда! Ось гіркота, що невидимо виливається з уст людей. Хто почув цей тихий стогін, який зривався з губ старого, ніби з обриву, і падав на землю важким каменем? Хто зміг відчути народ, який гнобила сотні років російська імперія, – мовляв, українців не існує? «Ви лише неосвічені малороси – малий паросток російського народу», – торочили в Петербурзі. Як же так? Без роду, без племені, без назви – хто їх помітив? Хто зміг би підняти прапор і повести цих людей на битву, тому що правду слід довести силою. Де ви, сини українські?

Симон Васильович стояв ошелешений. А тоді кивнув братові, і вони пішли далі – стиснувши губи, нічого не промовляючи, занурені в безодні мовчання. Дрібними кроками просувалися по табору, не помічаючи гомону довкола. З неба раптом почав зриватися перший сніг, і невагомі сніжинки падали перед ними, ніби замерзлі слова. Наприкінці дня Петлюра вийшов зі своєї кімнати, покликав ад'ютанта, вручив йому аркуш і наказав віднести до штабу, а там віддати писарям. Потім переправити до друкарні. Доки ад'ютант ішов до високої будівлі, що примикала до дерев'яних бараків табору січових стрільців, він ненароком побачив перший рядок, написаний на папері. Не відриваючи очей, тримаючи в тонких пальцях списаний аркуш, він прочитав від початку до кінця:

«По наказу Директорії Української Республіки, я, яко верховний главнокомандуючий, закликаю всіх українських салдат і козаків боротися за державну самостійність України, проти зрадника, бувшого царського наймита, генерала Скоропадського, самочинно присвоївшого собі права гетьмана України. По постанові Директорії, Скоропадський оголошений поза законом за утворені ним злочинства проти самостійної Української Республіки, за знищення її вольностей, за переповнення тюрем найкращими синами українського народу, за розстріл селян, за руйнування сіл і за насильства над робітниками і селянами. Всім громадянам, мешкаючим на Україні, забороняється під загрозою військового суду допомагати кровопивцеві генералові Скоропадському в тіканні, подавати йому споживання і захисток. Обов'язок кожного громадянина, мешкаючого на Україні, арештувати генерала Скоропадського і передати його в руки республіканських властей. Гетьманські розпорядження і накази по військах скасуються, військові частини гетьмана Скоропадського, аби усунути даремного кровопролиття і розрухів, повинні перейти до лав військ республіки, услід за тими, які вже перейшли. Війська республіки мають на меті дощенту знищити

лад, заведений гетьманським урядом, знищити нагайку, на яку він спирався до останнього моменту. В сю велику годину, коли на всьому світі падають царські трони, визволяються народи, коли на всьому світі селяни і робітники стали панамі, в сю хвилину ми, брати козаки, хіба дозволимо собі піти з поміщиками, з гетьманським урядом проти своїх батьків? В сю велику годину ви, брати козаки, осмілилися служити торгошам, котрі самі продавались і хочуть Україну продати недавнім царським міністрам Росії і її пануючому класові – безробітному російському офіцерству і мародерам, – скупченим в контрреволюційне кубло на Дону?»

Наступного дня Петлюра разом із двадцятьма січовиками, серед яких стрілецькі старшини, ішов вулицею Білої Церкви до жандармерії. Біля входу в будівлю стояло двоє солдатів у штальмельмах[9 - Сталева каска.], які, вгледівши українців, занепокоїлися, але, побачивши, що ті без зброї, сміливо вийшли їм назустріч. Симон Васильович опинився трохи попереду, підняв руку, показуючи, що німецьким солдатам турбуватися нема чого. Делегація увійшла в будівлю, затримавшись десь хвилин на п'ять. Було вирішено листа про нейтралітет варті передати до Києва в центральний штаб німецької армії. На що повненький німецький чин із розкуйовдженими, наче маленький віник, вусами й очима-крапками відповів згодою – німецькі війська вже давно не хотіли ніякої війни. Їхнім єдиним бажанням було якнайшвидше забратися з DerukrainischeStaat[10 - Українська Держава.] до своїх фрау та діток, які не бачили батьків уже декілька років. Тому зустріч інтервентів із повстанцями пройшла мирно – німецька варта погодилася дотримуватися нейтралітету.

Петлюра вийшов з жандармерії і попрямував у бік залізничного вокзалу, туди, де були їхні бараки. Козацькі старшини мовчки дріботіли за головнокомандувачем. У його ході з'явилася якась легкість, наче вітер надував невидимі вітрила душі. Кожен його крок немов піднімав над землею, тому що тяжіння не має сили над людьми з вірою. Чи можна стати невагомим? Чи можна стати ближче до небес? Симона Васильовича надихнула коротка розмова з німцями – затія не здавалася вже такою страшною.

Ближче до обіду приїхав Винниченко. Він прибув на екіпажі, переодягнений у залізничника. Білоцерківський староста Кейхель дістав наказ від гетьмана й намагався зібрати війська, щоб запобігти пересуванню голів Директорії. Усюди бачилися засідки й облави. Конспірація, таємні послання і відсутність власної армії – ось із чим довелося зіткнутися бунтівникам.

Володимир Кирилович зійшов з екіпажа саме тоді, коли неподалік стояв Петлюра з братом.

– Симоне Васильовичу! Я тут! – Винниченко помахав рукою Головному отаману.

Петлюра підійшов до нього.

Зелений картуз залізничника личив Винниченку. Вуса надавали йому вигляду бравого служачки. Кітель із двома рядами срібних гудзиків скидався на генеральське вбрання. Винниченко навіть іноді поправляв головний убір, немов справжній залізничник. Вони пройшли до барака, який умовно називався штабом. Незабаром повинні були підійти Коновалець і Василь Тютюнник. Разом вони мали розробити план перших військових дій. Метод ешелонної війни, коли війська швидко переміщаються по залізниці, найкраще годився для пересування в бік Києва. «Авантюра, це авантюра. Боже мій, у що я вплутуюся», – думав Винниченко, дружелюбно перемовляючись із Петлюрою.

– Як там Ольга, чи все з нею гаразд? – запитав Винниченко.

– Та сподіваюсь, – відізвався Петлюра.

– Вона з'їхала з готелю, де проживала? – продовжив Володимир Кирилович.

– Першого ж дня. Із такими рішеннями не зволікають, – відповів Симон Васильович.

Він трохи нервував. Невдовзі почнеться наступ, а сил поки що дуже мало. Як і мало ідей, як повалити гетьмана. Винниченко намагався бути стриманим, але кожна хвилина давалася йому важко. «Тільки б не було ще одного правителя. Усі промені слави на одного – як же нудно спостерігати за тим, коли перша-ліпша посередність вивищується за рахунок пустопорожнього галасу», – думав Володимир Кирилович, проте намагався не подавати виду.

– А від Грушевського[11 - Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) – визначний український історик, громадський та політичний діяч. Голова Центральної Ради Української Народної Республіки (1917–1918).] немає звісток? Знаєш, Симоне Васильовичу, як його стали називати? – Винниченко показав ряд

рівних зубів.

– Так, щось чув... – Петлюра дістав цигарку.

– Бач як, Чорномор його кличуть. Мабуть, його борода нікому не дає спокою, – Володимир Кирилович усміхнувся.

– Борода у нього славно... Ось лише дідусь образився, що йому не дають ніякої посади, – Симон Васильович теж ледь усміхнувся.

– До речі, про посади. Чи не думаєш ти, мій любий Симоне Васильовичу, що вся акція, всі рухи з самого початку буде поставлено під марку однієї окремої особи? – Винниченко промовив це з тою-таки усмішкою.

– Про що ти, Володимире Кириловичу? – здивувався Петлюра.

– Та все про те ж, вельмишановний пане. Усе наше повстання забарвлюється в одне ім'я – твоє, – це останнє слово Винниченко відчеканив, і кожен звук буквально дзвенів, немов пропущений через ковадло.

– Не розумію, – відповів Петлюра.

– Усе ти розумієш, Симоне Васильовичу. Бачив я твоє звернення до військ... Навіщо ти його написав? Чорт знає, що тепер виходить... Ось же, що відбувається – всі повстанці, які стікаються в революційні центри, стали називатися петлюрівцями, – усмішка зникла з обличчя Винниченка. Він зняв картуз і нервово кинув його на стіл.

– Ніякої змови немає, Володимире Кириловичу... – Петлюра спробував було виправдатися.

– Ні, ні, дорогий мій товаришу. Ти запевняєш: немає змови? Це чиста брехня. Ми з тобою по один бік... Поки що. Але дозволь мені зауважити: я ніколи не потерплю зараження нашого руху твоїм персональним характером – звуженим, бідним, затуманеним, – Винниченко прошипів. Його очі блищали, а в темних зіницях плавали зловісні вогники.

– Дозволь сказати тобі, що ти все неправильно розумієш, – Симон Васильович намагався перевести розмову в інше русло.

– Усе правильно я розумію. Ти бажаєш стати маленьким диктатором...
Задовольнити свої амбіції... Тож знай, – голос Винниченка став грубим, немов замість гортані у нього залізне горло. – Я все зроблю, щоб придушити тебе, коли ти не зупинишся... Розмажу тебе... Як плювок...

Симон Васильович дивився на обличчя приятеля-ворога і не знав, що відповісти. Злий погляд Володимира Кириловича роздирав його плоть, немов хотів вирвати слова смирення і визнання своєї провини. Кожна секунда розмови була схожа на трагічний спіч ката. Повітря поважчало й тиснуло стопудовим вантажем на груди, а трохи згодом навіть засмерділо, наче відкрилося черево землі й густий дурман пекла наповнив кімнату. Тепер, що б не зробив Петлюра, куди б не пішов, що б не сказав – позад нього завжди буде тінь Винниченка, і немає способу їм відмовитися один від одного, і немає жодного шансу існувати поруч.

Розділ 3

У холодний досвітній час військові бараки видавалися темними тушками морських тварин, які викинулись посеред площі. Тонкий дим, що кучерявився над дахом одного з бараків, закручувався у вузли, ніби піднімаючись із пащі звіра, який ледве дихає. Листопадовий туман повз над самою землею, ледве втримуючи в білястій речовині чорні тушки будівель. І ось серед п'ятиаршинних будівель з'явилася невисока людська фігура у військовому френчі з тризубом на рукаві. Повільно крокуючи по тремтливій туманній пелені, збиваючи її ногами й вириваючи при ходьбі шматки білої вати, чоловік ніби хотів скинути з ніг настирливу повітряну бавовну. Він іноді зупинявся, дивився на низьке небо, а відтак піднімав руку, немов хотів погладити кошлаті хмари. Чоловік хижо хапав повітря долонею, а потім стискав її міцно-міцно. Що шукав він тут уранці? Кого бажав піймати? Як же людина жадає ухопити невидимі нитки, які тягнуться з небес на землю – ті, які керують ходом життя. Як же людина бажає контролювати бодай один день! Панувати над ним, наче Бог! Та й що таке природа людська, як не бажання уподібнитися силам небесним?! Але, на жаль, коли чоловік розтуляв долоню, у ній виявлялась порожнеча. Немов розсерджений цим відкриттям, він зиркав на руку, роздивлявся на шкірі лінії долі

й не міг розгадати лабіринти свого майбутнього...

Близько полудня табір гудів. Було вирішено висуватися до станції Фастів. Напередодні туди поїздом вирушила 2-а сотня січовиків, і, зупинившись за два кілометри від станції, стрільці добиралися до неї маршем, зайняли без пострілу, несподівано напавши й роззброївши гетьманських сердюків. Проте подальше просування січовиків на Київ затримав німецький гарнізон, який не мав змоги зв'язатися з центральним командуванням (телеграфісти симпатизували Директорії, тому бойкотували зв'язок гетьманців зі столицею). Німці довго не могли визначитися зі ставленням до того, що відбувається, поки зрештою не схилилися до нейтралітету. І тепер у бік Фастова повинна була попрямувати ще одна сотня січовиків. Для цього приготували саморобний бронепоїзд, зміцнили спереду залізним листом, обклали мішками з піском. Поставили кулемет. Усе це нехитре озброєння мало не надто сучасний вигляд, але було доволі ефективним у бою. Так міркували старшини.

Січовики збиралися на площі перед відправкою, перемовлялися. Іноді на широких грудях стрільців виднілися грона калини – символ рішучості в бою і готовності померти. Червоні плями все частіше з'являлися в натовпі бійців – це був час вогню в грудях, коли кожен день чи ніч могли змінити життя. Натхнені, наповнені по вінця еліксиром сміливості, січовики немов горіли зсередини.

Тут з офіцерських бараків до мітингу вийшли військові чини, серед яких і Петлюра. Він поглядав на збори, немов вишукував невпевненість в очах бійців. Відтак зійшов на збиту з дощок платформу, зняв кепку.

– Брати мої! Я звертаюся зараз до вас, тому що кожен українець, готовий узяти зброю в руки, щоб скинути гетьмана, для мене – брат. Що ми маємо, браття? Чим ми володіємо? Хіба ж не лише хоробрістю? Хіба не тільки любов'ю до України, багатостраждальної нашої неньки?! Де нам шукати правду? Де знайти істину, коли навколо п'ятьма? У що нам вірити? Відповідь одна: ніхто не прийде й не допоможе нам, якщо ми самі не доб'ємося справедливості. Ворожі сили оточили нас! Червона орда стоїть на кордонах нашої батьківщини, бажаючи посіяти тільки страх і хаос. Її майбутнє у винищуванні й терорі. Чорносотенці й білі бажають нас знову повернути в минуле, поневолити. І тільки ми, сини українські, битимемося за сьогоднішній день, адже воно належить нам і нікому іншому!

Петлюра замовк, щоб перевести подих, аж тут із перших рядів почувся грубий голос.

– Смерті нема! Є лише стрілецька честь! – голосно промовив худорлявий січовик із широкими губами та високим чолом і трохи виступив з рядів.

– Правильно. Тому що загинути за ідею – це найблагородніший вчинок. Як тебе звати, брате? – звернувся Петлюра до промовця.

– Федір Черник[12 - Федір Черник (1894–1918) – сотник Січових стрільців. Учасник багатьох боїв Першої світової війни. Відзначився у боях на горі Лисоні. Активний учасник придушення більшовицького заклоту в січні 1918 р. в Києві. Йому належить вислів «Шлях на Львів лежить через Київ».], сотник я, – відповів той.

– Ось так народжується історія! Простими людьми, тому що простота подібна до святості, – промовив Симон Васильович.

Він спустився з платформи, підійшов до Черника і простягнув йому руку.

– Ти навіть собі не уявляєш, скільки може зробити одна людина, – Петлюра уважно дивився на сотника.

– Та хіба ж я один, – Черник потиснув руку Головного отамана.

– Так, але річ у тому, що людина зустрічається зі смертю саме віч-на-віч, – Петлюра трохи затримався на ньому поглядом.

– Не зараз, то потім. Хіба ж не краще довести своїм життям правду? – Черник хотів сказати ще щось піднесене, але більше нічого не спадало на гадку.

– Я скажу тобі, брате, що кожному з нас доведеться робити цей вибір, – Симон Васильович говорив, а потім раптом затнувся, розуміючи, що нарешті зміг висловити те, про що думав останні дні.

Ще кілька хвилин на платформу поперемінно піднімалися оратори, виголошуючи промови, закликаючи кілька сотень сміливців іти напролом за свою Батьківщину. Як пояснити, що ці люди, які не знали нічого, крім своїх ідеалів, ці звичайні собі люди в овальних залізних шоломах, що дісталися їм від австро-угорців, раптом виявилися більшими патріотами, ніж усі політичні марнослови. Бач, як буває: в історії люди непримітні можуть зробити більше, ніж усі славетні разом. Яка ж

це іронія зміни часів!

– Слава! Слава! Слава! – гриміло над рядами січовиків.

І гучна луна цих криків спускалася по низині в бік Києва, а далі злітала вгору і мчала до семи пагорбів. А звідти назустріч вийшли шістсот бойових російських офіцерів добровольчої дружини генерал-майора князя Олександра Святополка-Мирського. І тисяча багнетів гетьманської гвардії – сердюків у супроводі двох сотень кінноти. Вони йшли наче на парад, бажаючи придушити повстання; їхні чорні куртки були подібні до панцирів, і часто на офіцерських кашкетах виднілася старорежимна царська кокарда, схожа на відкрите око комахи. І крокували росіяни багатооким ладом, подібно до величезного темного павука, який виліз із пекла: сотні очисьок видивлялися, кого б проковтнути. Ось зараз вирішується – хто кого! Ось він – момент, який переверне все. Наступний день полічить своїх живих і мертвих.

– Гати! Гати, твою мати! – кричав несамовито літній січовик майже три аршини на зріст. Він стояв на імпровізованому бронепоезді. Попереду сховалися російські дружинники, з боків – сердюки. Бій тривав уже дві години, повітря шматував гуркіт шрапнелі й постріли. Плутанина й хаос. Усе почалося з того, що петлюрівці зайняли селище Мотовилівка, коли назустріч вийшли гетьманці. Супротивників розділяла залізнична колія, ліворуч від якої тяглося широке відкрите поле, а праворуч – великий густий ліс. Дізнавшись, що на той момент Мотовилівку вже зайняли повстанці, Святополк-Мирський до ранку розташував свої війська на відпочинок неподалік від станції, щоб зранку рвонути в бій. Кожна година могла стати вирішальною. Кожен день міг змінити країну на багато років наперед. Хоробрий Черник не став чекати ворога й виступив першим на світанку з півсотнею бійців і одним кулеметом. Вони їхали на бронепоезді, вдивлялися в далечінь. Усі бійці приготувалися. Раптово повітря розрізав високий свист ворожого паровоза, який рухався їм назустріч, і машиніст гетьманського бронепоезда закріпив січовиків і дав сигнал. Зав'язалася перестрілка.

– Хлопці, не панікуйте, хлопці, – кричав той самий січовик на прізвище Дашкевич.

– Треба послати по підмогу, – сховавшись за мішками з піском, відповідав Черник.

– Ти сотник, ти й наказуй, – забуркотів Дашкевич.

– Ваню, тобі аби комизитися, – зненацька по-доброму всміхнувся Федір.

– Ще й не таке... А ти диви, що коїться! – високий закричав, бо гетьманські війська розпочали маневри.

Попереду засіли російські офіцери, які відчайдушно відстрілювалися, а одного разу навіть пішли в атаку – строем, немов перед царем-батюшкою. Вони ж думали, що там, попереду, неорганізовані селяни, які, бач, задумали бунтувати. Але виявилось, що їхні вороги: бійці, обстріляні в Першій світовій, які побували і не в таких бувальцях. Застрочив український кулемет, і полягло п'ять десятків гетьманських офіцерів. Солдати падали, пронизані невидимими для них кулями, і їхні тіла, закутані чорними шатами, одразу ж перетворювалися на великі камені.

Сердюки лівого гетьманського флангу, не маючи великого польового досвіду, замість того, щоб збоку обійти жменьку січовиків, теж залягли синхронно з росіянами. Однак правий гетьманський фланг, який ішов через ліс, здавалося, досяг свого: розтягнувшись численними рядами, сердюки наполегливо оточували січовиків. Проти них Черник зміг виділити лише дванадцять стрільців, які сьак-так намагалися стримувати ворога.

– Оточити хочуть. Вгати з гармати! – закричав Черник. Він бачив, як його товариші залягли неподалік від лісу, але лінія сердюків ось-ось викине їх у кістляві осінні зарості.

– Не можу! Залишилося тільки двадцять шрапнелей. Треба тримати ворожий бронепοїзд на відстані, стріляти в нього, – закричав Дашкевич, заряджаючи з хлопцями гармату.

– От дідько! Хлопці, готуйтеся до рукопашної! – кричав Черник.

Він захвилювався – поразка близько. Варто лише сердюкам обійти їх по праву руч, і на два фронти вони не зможуть битися. Ось уже понад годину тому по допомогу послали гінця до сотника Миколи Загаєвича, але жодних звісток не було. Черник визирав з-під мішків, дивився на ворожі позиції і не знав, як йому вчинити. І раптом – в одну мить, в один короткий проміжок часу – в голові у нього закружляли спогади, немов стрічки з намальованими зображеннями, які грайливо смикає вітер. Так буває, коли наше минуле наздоганяє нас в особливо

тяжкі часи, адже часто саме в тінях минулого всі відповіді.

Ось у Черника, багато років тому студента права Львівського університету, стався серцевий напад, і він упав на міську бруківку, ударившись головою. І тоненька, ніби струмочок, цівка крові наповнила жолоб між гладеньким, стертим від часу камінням. Лежав Федір на сирій площі, й серце, немов двигун літака, то глухнуло, то знову оживало в шаленому глухому стукоті. Та ось підбігла до нього дівчина, присіла й нахилилася, – її довге волосся впало на щоку Чернику; і, перебуваючи між життям і смертю, хлопець раптом відчув, як кінчики жіночого волосся гладять його шкіру. І тоді він збагнув, що немає нічого, заради чого можна було б жити, крім почуття спорідненості. І, задихаючись від перебоїв серця, безглуздо проводячи долонею по грудях, налякавши дівча та інших перехожих, Федір Черник зненацька опинився на тонкому обриві буття. Ось тоді зрозумів майбутній січовий стрілець: якщо зараз виживе, то піде битися за свою землю, бо вона і є для нього мати.

Бабах! Ворожа гармата урвала роздуми сотника. Він роззирнувся, спробував було закричати від безсилля, бо ставало зрозуміло, що вони програють. Справа лізли сердюки, а російські офіцери короткими перебіжками наближались до них. Гей, хто з вас готовий загинути за батьківщину? Хто вірить, що гине за праве діло? Чому, чому за істину неодмінно слід гинути? Жменька січовиків готувалася до нападу.

А в цей час у густому лісі посильний від Черника нарешті знайшов загін Миколи Загаевича. Розповів про оточення і про десяток сміливців, які кинули виклик вишколеним царським офіцерам. Загаевич розділив півсотню на дві частини, щоб розосередитися по лінії фронту, і сам, з меншою частиною, пішов ліворуч. Степан Козак із рештою бійців узяв трохи правіше. Вони продиралися крізь густі хащі. Листопадова пуща зі щільним пергаментом опалого листя, довгими кривими гілками, великими стовбурами здавалася казковим страшним лісом. Десь далеко бахкали гармати й лунали глухі постріли гвинтівок.

І тут несподіванка: Загаевич із бійцями натрапив на сердюцький загін, який саме йшов в обхід із флангу. Це сталося так раптово, що Микола тільки й устиг крикнути, щоб готувалися до бою, як почалася стрілянина і впало відразу три стрільці. Сердюки вже хотіли відступити, але московські офіцери кричали, проклинали, матюкали їх на чому світ стоїть, – відступати не можна! Кілька хвилин вороги ховалися за деревами, ніхто не наважувався йти вперед. Господи Боже, які ж виснажливі й лякливі ці миті! Лише одна секунда – і людина може

віддати Богові душу, і тоді хіба хто згадає про неї? Пам'ять людська подібна до густого туману, крізь який проступають обриси померлих. Чи можемо ми зараз назвати їх на імена, згадати риси облич, сказати, який у них був голос? Тільки сутінки, сутінки лишаються на місці людини.

І тоді Микола Загаевич вдихнув, наповнивши груди запахом перегною і пороху, що літав клубами в повітрі, й сказав собі, що поки вони тут сидять, там, у полі, гинуть їхні брати. В одну мить у його голові визріло рішення, яке, ніби інстинкт, змусило розвернутися командира й що є сили закричати. Його крик пролунав немов пізній глухий грім у небесах, обтяжених похмурими хмарами. Цей крик міг викликати в морі грізну бурю, міг струснути землю, щоб та вивернула свої таємні пласти назовні. Міг змінити історію, тому що в ньому було невідь скільки сили людського духу! І закричав січовик: «За братів! За Україну!» Стрільці підхопили крик, злилися в одному-єдиному звуці, ніби всі сім біблійних труб зазвучали в одну мить, і настав кінець світу. Помчали тоді українські бійці в штикову, виставивши гвинтівки перед собою. І біг Загаевич першим, сповіщаючи своїм голосом, що людина, яка вірить, здатна змінити весь світ.

Раптовою атакою січовики налякали сердюків, які вже не могли, не встигали відступити. І встали тоді вірні гетьману українці, теж закричали, і їхні слова потонули в шумі, наче й не народилися. Помчали тоді сердюки на січовиків, кинулися також у штикову – і пішов брат на брата, кров на кров, душа на душу. Стали шматувати тоді вони одні одних, намагаючись пронизати серце, що б'ється у вогні. Горе нам, горе! Брат убиває брата. Зіткнулися тоді просто війська, супротивники або закляті вороги. То була мить, коли в густому лісі зустрілися два загони, як дві України – такі різні, такі непримиренні.

Почувши стрілянину, другий загін січовиків на чолі зі Степаном Козаком розвернувся і кинувся на допомогу товаришам. Вони поспішали, бігли щодуху. Але коли досягли місця бою, то побачили, що з усього відділення стрільців залишилося двоє людей, які стояли, оточені ордою сердюків, і російські офіцери готувалися віддати смертельний наказ. Це приголомшило Козака, і кинулися тоді всі вони безрозсудно в бій. Хто був свідком цього подвигу? Хто розповів своїм дітям, як двадцять чоловіків розбили п'ятдесятьох? Хто міг підняти чарку, щоб випити за упокій загиблих у цій битві? Мало хто, ой, як мало хто. Коли все скінчилося і останній росіянин упав, а ледь живий сердюк зник, тікаючи в лісову хащу, тоді Степан Козак ще довго стояв і важко дихав, похитуючись посеред маленької галявини, а дрібні, тремтливі краплинки крові, наче піт, виднілися на його блідому обличчі.

А тим часом загін Черника опинився в критичній ситуації. Росіяни повільно перебиралися до українського бронепοїзда, шрапнелей залишилося всього кілька. Ще трохи, і треба вирішувати – відступати чи залишатися і померти.

– Що скажете, браття? Яку долю собі обираєте? – Черник перемовлявся зі стрільцями.

– Жити, звісно, хочеться, – простягнув Дашкевич і заусміхався, показавши кілька вибитих у бою зубів.

– Чому ж не жити, – буркнув іще хтось. Решта тільки повернулися до сотника, але нічого не сказали.

– Ох, будь-що-будь! Ви можете відходити, а я залишаюся! Битимуся до кінця, – промовив Черник під акомпанемент ворожої гармати.

Снаряд розірвався зовсім близько, і важкий фонтан викинутої в повітря землі посипався на них. Дашкевич почав заряджати, другий січовик сів на кулемет, третій підняв гвинтівку. І в запалі бою всі бійці залишилися – не було часу для жартів.

Здавалося, що цій битві не буде кінця-краю. Дим, що підіймався від вибухів, застилав очі. Кров, яка просочилася крізь військовий однострій пораненого товариша, залишалася на руках тих, хто намагався затиснути рану. Глухий стогін стрільця, що гине, можна було почути, лише якщо прикласти вухо до рота вмираючого. І тоді, ніби наситившись усією своєю люттю, наповнившись напоєм злоби й ненависті, підняв Святополк-Мирський російських офіцерів, заволав і повів гетьманців в атаку.

Кепські справи, браття, кепські! Не залишилося більше патронів, немає снарядів, бракує сил, щоб вистояти українцям. Ніби доля потішалася над ними – в останній момент кожен виявив у своїй обоймі по одному патрону. Залягли січовики за мішками з піском, зрідка визирали в щілини й бачили рівний стрій – усе той же, як на параді. Знущалися з них росіяни, бо відчували загибель стрільців. Наближались, наближались, ніби дев'ята хвиля. Немає порятунку, немає звільнення, немає нічого.

Черник глянув у проріз гвинтівки й завмер. Саме в той момент почувся тонкий, неначе пташиний, свист, і снаряд упав буквально поруч із українською гарматою, розірвав залізо, збив з ніг і поранив Дашкевича. Приголомшені, контужені, засліплені, стрільці тулилися один до одного, немов діти під час грози. Але тут, наче відчувши новий приплив сил, схопив Черник козацьку шашку, яку подарував йому старий гайдамака. Піднявся на повен зріст і заволав до небес, намагаючись пробити сталеву пелену хмар криком відчаю і надії.

- Смерті немає, браття! Є тільки стрілецька честь!

Він ніби піднявся на мить над землею, тому що земна тлінність його більше не тримала. Так народжуються планети! Так з'являються нові галактики! Стрілець закричав щосили й побіг на ворога. І цієї ж миті куля пробила груди Черника, він упав, простягнув руку, але схопив лише повітря, адже дух його сплив з тіла, покинув плоть.

- Смерті немає, - на видиху прошепотів Черник і спочив.

Де ви, лицарі, що сотні років захищають свою землю? Чи знайдуться серед вас сміливці? Немов почувши цей заклик, піднявся весь десяток солдатів-січовиків і кинувся на ворога. Тому що не залишилося в їхніх серцях страху, не протече цівка сумнівів у річку їхньої сміливості, не залишиться туману в очах. Помчали, розмахуючи шаблями, як їхні предки в стародавні часи. Кинулися на ворога з криком пораненого вовка, бо втратила зграя свого ватажка. Билися стрільці люто, увірвалися в стрій росіян, приголомшивши навіть бувалих царських офіцерів. Саме в той момент наспів другий бронепοїзд із чотою січовиків, чотирма кулеметами й гарматою, яка почала обстрілювати гетьманців. Росіяни були змушені знову залягти, а там іще одна сотня петлюрівців підійшла зліва й по центру. І січові стрільці кинулися в штикову, в якій загинули майже всі добровольці Святополка-Мирського. Сердюки з найближчого села Василькова пішли було на допомогу, але опинилися під вогнем українського бронепοїзда, що пробивався вперед. Останній резерв гетьманців, дві сотні кінноти, простояв увесь час на хуторі Хлібчі, а відтак, нажаханий, утік із поля бою. Усе скінчилося о третій годині пополудні.

Чинити опір натиску українців не було кому.

На полі залишилися пошматовані тіла убитих. Поранені благали про допомогу, усюди ворушилися тіла – їхні руки намагалися дотягнутися до живих. Цей жест, цей стогін, цей хрип був скрізь. Очі заліпила засохла кров, і стали солдати як сліпі. До пізнього вечора над полем висіло похмуре мовчання, яке переривалося страшним, потворним сипінням. Війна тільки починалася.

Розділ 4

«... А коли вона прокинулася, перед нею стояв гарний парубок. Його чисті блакитні очі випромінювали те світло, яким заливає луки у вранішній час. Волосся аж блищало в сліпучо-білому сяйві. На ньому був фрак – такий, як на балу в принца. Він простягнув їй долоню і по-доброму усміхнувся», – Симон Васильович сидів у кріслі. Мла кімнати огорнула щільним кільцем яскравий гасник, що стояв на комоді. Жовта вогняна пляма висіла над кінчиком корпусу лампи, утримуючись таємними силами. Іноді Петлюра вставляв, робив кілька кроків, щоб поправити ковдру, яка сповзла зі сплячої донечки. Тоді Леся[13 - Леся Симонівна Петлюра (1911-1941) – українська поетеса, єдина дочка Симона Петлюри. Її творчий доробок – вірші, статті, епістолярій, малюнки – засвідчує неабияку обдарованість. Хворіла на сухоти, через що передчасно померла.] миттєво прокидалася, бо її сон був чуйний, піднімала руку й ледь підводилася. І тіні в кімнатці росли й щільно припадали до стіни, ніби крадькома прослизали в глибину приміщення. І тоді здавалося, що кімната наповнюється примарами, які повернулися з глибини віків. Дівчинка хапалася за рукав батька, злякано дивилася на нього, а той нахилився і цілував її в чоло.

– Я з тобою, моя рідненька. Моя голубонько. Не дам тебе скривдити, не дам, – шепотів їй Симон Васильович.

Він обіймав донечку й відчував прозорість її шкіри, крихкість кісток. Вона здавалася йому неземною істотою, матерія якої виткана з невідомих атомів, тіло зшите з позаземної тканини, а душа, немов у прозорій оболонці, пульсувала червоним кольором. Довгими вечорами він часто проводив час разом із дочкою і розповідав їй щойно вигадані казки; і зараз, тільки-но повернувшись із тюрми, куди його запроторив гетьман, хотів їй сказати якомога більше.

– З тобою. Я з тобою. Назавжди.

- Правда?

- Звісно, диво мое. Хто ж за власним бажанням відмовиться від такого маленького скарбу?

- А якщо тобі дадуть сто пудів золота?

- Ні. Мало.

- А якщо п'ятсот пудів. Усю оцю кімнату заповнять золотом.

- Мало.

- А якщо...

- ...Це ж залежно як оцінювати, Лесю, своє життя. Якими багатствами?

- Я не знаю.

- Ото ж бо й воно. А ти і є мое життя. Як же я тебе продам?

- Тоді пообіцяй, що не помреш.

- Бач, як ти загнула...

- Так, татку... Пообіцяй мені, благаю...

- Ні, не помру, Лесику. Не помру.

Потім увійшла Ольга[14 - Ольга Опанасівна Петлюра (1885-1959) - дружина Симона Петлюри, педагог, активістка політичної еміграції У.Н.Р. у Парижі. У січні 1918 р. Київ захопили більшовики, керівництво У.Н.Р. покинуло столицю. Ольга із семирічною дочкою залишилася в Києві. Упродовж півтора року вони жили під чужим прізвищем, ночуючи у друзів і рятуючись від переслідувань.], і ці трое стали найближчими у світі, тому що в чотирьох стінах математика життя

набагато простіша, ніж про це пишуть у книжках. А що потрібно людині? Їй вистачає лише однієї миті для щастя. Ця мить – коротка, як спалах, закарбується в її свідомості, застигне у пам'яті, немов монумент, до якого людина повертатиметься щоразу.

– Вона знову заснула.

– Так, Оленько. Леся так легко засинає.

– Дитина. Її мало що турбує.

– А що тебе турбує? Чому ти не спиш, Ольго?

– Мені б хотілося описати, але все так складно.

– Ти даремно хвилюєшся.

– Ні, Симоне. Чому ж даремно? Ось ти вийшов із в'язниці, та боюся, що гетьман тобі спокою не дасть.

– А що ж накажеш робити?

– Ну як же... Чому не можна бути як усі?

– Ти ж розумієш, чому.

– Розумієш... Мені все потрібно пропускати через розум. А я ж живу душею, просто своєю душею.

– Я можу зрозуміти глибину твоєї печалі. Думаєш, я сам обирав цей шлях?

– А хто, Симоне? Хто змусив тебе? Хто змусив мене? Хіба не ми – господарі власних бажань?

– Це занадто просто.

– Але чому потрібно обов’язково робити щось складним? Ти ж знаєш, що я на твоєму боці й на боці багатостраждальної України. Готова, як левиця, кинутися на кожного, хто посміє напасти на сім’ю і батьківщину. Але доки? Чи довго нам терпіти?

– Оленько, я б хотів сказати неправду... Перервати твої моральні муки, та язик не повертається.

– Що ж нам робити? Що?

– Робити... Тільки чекати. Хіба очікування – це не жіноча доля? Хіба не той, хто багато стерпить, отримує винагороду?

– Ой... Ой, ти знову змушуєш мене сприймати все розумом. Душа все одно продовжує страждати.

– Тоді нехай тебе зігріє мое кохання...

– Ти ба, як заговорив! Як молодий!

– Я ж тільки з тобою і молодий, Оленько. Ви – все, що утримує мене від поганих вчинків.

– Які там у тебе погані вчинки? Нумо, зізнавайся!

Голос Ольги пом’якшав. Їй одразу стало трохи легше, і втома від багатьох днів розлуки миттю налягла на неї. Чоловік щойно повернувся з тюремної катівні, – надія виявилася не такою вже й примарною. Можливо, гетьман схаменеться і повстання не буде.

– Мені б рік спокою. Всього один рік, Симоне.

– Буде так. Я дуже на це сподіваюся.

– Іноді мені здається, що я, як і маленька донечка, теж довіряю тобі.

- Це так тяжко... Я боюся вас підвести.

- Тільки не покидай. Наше дихання в тобі.

- Як і мое. І мое.

І тоді Симон Васильович обійняв Ольгу, пригорнув її до себе, як нещодавно пригортав Лесю, і гаряче жіноче серце раптом обпекло його своїм жаром. Петлюра почув, як прискорюються удари, немов усередині звучать сотні дзвонів. Тоді він іще міцніше обійняв дружину, притулився всім тілом, як пригортаються ті, хто хоче відчутти тепло кожної клітинки плоті. Як можна ще більше відчутти єднання? Петлюра обіймав дружину, і його тверде серце теж розчулилося; він відчув, як камінь у грудях плавиться, ніби під впливом лави. Уся плоть Симона Васильовича палала – він раптом з жахом усвідомив, як легко втратити весь цей затишок і єднання. Тоді він прошепотів, що кохає її так, як тільки може кохати людина, що розуміє крижкість життя.

Це був довгий вечір. Коли Леся заснула, вони вийшли з її кімнати, пройшли до вітальні. Симон Васильович відчинив вікно, і холодний листопадовий вітер розтікався по приміщенню, ніби води осіннього Дніпра. Ольга заварила чаю, і вони сіли на канапу, дивились, як протяг гарячково шарпає фіранку, ніби намагається підкорити її своїй волі.

- Вже так пізно, – Ольга нарешті подала голос.

- Так, дуже пізно, – двозначно відповів Симон Васильович.

- Спати не хочеться, – дружина намагалася просто говорити, щоб почути голос чоловіка.

- Так бува, коли сон лякає, – сказав він.

- А що тебе лякає? – Ольга повернулася до нього й поклала руку йому на плече.

- Те, що все буде даремно. Нібито ти біжиш і немає фінішу, немає крапки, коли зрозумієш, що переміг, – Петлюра понишпорив по кишенях, дістав цигарку й закурив.

– Але все не буває даремно, щось та й має користь, – Ольга намагалася добирати слова.

– Так і є. А буває навпаки – усе веде до гіршого, – Симон Васильович видихнув дим.

Він любив такі розмови – нібито занадто довгі, – ті, що стосуються їхнього життя ніби мимовільні, але часом такі проникливі, такі місткі! Ох, яке ж коротке людське існування, як же швидко старіє людина, втрачає вправність жити. І тоді не залишається часу й бажання на подібну балаканину, бо старість вимагає від нас підпорядкування спокою.

– Хіба ми змінилися, Симоне? Хіба ми стали іншими? – Леся дивилася на остиглий чай, іноді обіймала кухлик долонькою, і холодний фарфор відчувався шкірою, наче це і є байдужість вічності.

– І так, і ні. Ми так непомітно змінюємося, що невідомо, якими були спочатку. Ми просто це забули, – Петлюра загасив недопалок, втер його в мідну попільничку.

– Тоді хто ми є? – тепер уже прийшла черга Ольги ставити питання.

– Ті, хто ще може думати. – Симон Васильович сидів, поглядаючи на відчинене вікно. А там, у прямокутнику дерев'яної рами, немов намальоване старезним художником, спочивало місто. Далекі бані Софіївки, високі будівлі готелів, похмурий простір, що розтікся розмазаними фарбами в Десятинній церкві. – Як же тут добре. Як же з вами добре, – сказав Симон Васильович.

Він усміхнувся і простягнув руку дружині, вона теж простягла руку, – їхні пальці стикнулися, неначе два елементи електричної мережі, й невидимі розряди відчувалися на шкірі.

Раптом почулися важкі кроки біля дверей і глухий стукіт.

– Хто це прийшов о такій годині? – Ольга злякалася, стиснула руку чоловіка.

– Дивно, але я знав, що вони прийдуть, – у голосі Симона Васильовича не було трему.

– Хто прийде? Ти про кого? – майже закричала Ольга, та було вже пізно.

Петлюра встав і пішов до дверей їхнього готельного номера. Не вагаючись відчинив, побачив перед собою трьох офіцерів-сердюків. Найвищий з них, моложавий полковник, злегка схилив голову, як буває, коли намагаються висловити деяку повагу й водночас – співчуття. Він хотів було щось сказати, але замість слів тільки повторив кивок, у такий спосіб даючи зрозуміти, що потрібно діяти. Симон Васильович переступив через поріг, вийшов і опинився біля високого солдата. Сердюк кашлянув, знову розкрив рота, проте тієї ж миті, немов поранена вовчиця, з темряви коридору вискочила – виринула – вилетіла Ольга, миттю вчепившись у рукав чоловіка. Це сталося так раптово, що військові чини трохи відсахнулися, а полковник застиг на місці з роззявленим ротом. Але замість крику жінка видала протяжний, майже тваринний стогін, – так болісно вмирають собаки в підворітті під парканом; так намагаються чинити опір долі прокажені, що сидять у глибокому яру.

З несподіванки Симон Васильович теж онімів, лише схопив руку дружини, притримав її, щоб жінка не впала до його ніг. І тоді він подивився в її злякані очі, повні страху, – там, у квітчастій блакиті, кружляв подив, – і доторкнувся до її щоки. Цей жест був сповнений чоловічої ніжності, пройнятий ласкою та відчайдушною подякою. Не кажучи нічого, навіть не розкриваючи рота, Симон Васильович злегка усміхнувся. Просвітлене обличчя чоловіка чудотворно вплинуло на Ольгу, немов перед нею був лик старої ікони. Вона застигла, вирішуючи, що робити далі. Але потім, подивившись знову на обличчя чоловіка, зробила маленький крок назад, ніби визнаючи свою покору перед неминучим.

Ніхто не зміг промовити ані слова. Тиша стукоту сердець і здавленого дихання – ось що було в той момент. Наповнена затамованим стогоном тиша. Минуло кілька секунд – десять, двадцять, сто – тягучих, немов смола. Ольга теж кивнула. Симон Васильович трохи пригнічено й сумно всміхнувся і пішов до сходів. За ним одразу ж попрямували моложавий полковник і двоє сердюків. Їхні широкі спini вмить закрили собою невисокого чоловіка, що йшов попереду, ніби ходу ані вправо, ані вліво не існує.

За півгодини Петлюра вже піднімався сходами на другий поверх, пройшовся коридором і опинився перед рифленими дерев'яними дверима. Закрут мідної ручки був схожий на зламане крило лебедя, яке невідомий майстер вирішив приліпити до дубової площини дверей. Тонкий отвір для ключа – немов діра від кулі, яка й прикувала красиве тіло лебедя навечно до мідної бляшки. Сердюки

поспішали, один із них прослизнув у приміщення й одразу вийшов звідти. Він подивився на Симона Васильовича й ширше відчинив двері. Петлюра увійшов і опинився в добре освітленій кімнаті. З двох боків виглядали високі торшери, попереду – міцний коричневий стіл, на якому теж стояли дві лампи. Усі вони світили яскраво-жовтим світлом, ніби чотири сонця. Яечні відблиски падали на стіни, стікали в'язкою та слизькою масою на підлогу, а там змішувалися з пилом, брудом, тонкою павутиною, якою був обплетений дальній кут, і перетворювалися на бурий шар. За столом сидів лисий чоловік. Його голова була правильної форми, ніби її ліпив скульптор, що добре знає ази своєї справи. Правильні риси обличчя, прямий благородний ніс, вусики, трохи підняті кінчиками вгору. На людині – звичайний цивільний одяг: широка ситцева сорочка з пухкими рукавами, ніби наповненими потоками вітру. Ніжні сухі пальці тримали перо, яким його власник ретельно виводив літери на папері, й лише прибуття гостя зупинило його. Він так і не встиг поставити крапку, застиг із пером, ставши схожим на провінційного невдачу-письменника. І тільки чорна, як циганські очі, військова бурка, що лежала на краю стола, видавала в ньому військовика. Петлюра ступив два кроки, потім іще один і зупинився. Він глянув на чоловіка, що сидів за столом. Той мовчав, напевно, очікуючи, що гість розпочне говорити першим.

Симон Васильович знав ці ігри. Не раз, Господи, так, не раз він бачився з цим чоловіком, навіть інколи сидів біля нього, по-дружньому стискаючи його долоню, а часом – підвищував свій голос і кричав просто в обличчя. Вони знали один одного, добре знали, як можуть знати тільки два вороги. Нарешті чоловік, що сидів, не витримав.

– Що ж ви, Симоне Васильовичу? Сідайте, в ногах правди немає, – заговорив він.

– А де є правда, Павле Петровичу? – сказав Петлюра, але все ж ступив іще один крок і сів у затишне м'яке крісло.

Скоропадський[15 - Павло Петрович Скоропадський (1873–1945) – український державний, політичний і громадський діяч, військовик. Один з лідерів та ідеологів монархічного гетьманського руху. 29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту взяв владу в Україні.] усміхнувся. Він чув цей тонко-дзвінкий звук у своєму імені, вимовлений Петлюрою. «П-а-а-а-вле Петро-о-о-о-овичу». Це розтягування відразу розставило все на свої місця – Петлюра так і не здався. Розуміючи це, гетьман засумував, – якесь тягуче, наче дощова рідина, почуття повільно потекло в груди. Від цього стало якось особливо гірко. Однак

Скоропадський не подав виду, а все так само легенько, наче боячись образити співрозмовника чи надати розмові зайвої легковажності, усміхався.

– Правда в нас, дорогий Симоне Васильовичу. Вона завжди в нас, але тільки шукаємо ми її всюди й не знаходимо, – відповів Павло Петрович.

– Можливо, тому що сліпі? – Петлюра вирішив трохи підіграти.

Час був пізній. Ніхто не квапився викладати карти на стіл, адже обидва розуміли, що розмова буде довгою. Немов готуючись до цього, вони почали з м'якої перепалки, щоб розім'ятися перед великим боем.

– Можливо, можливо, – несподівано погодився гетьман.

Він відклав перо, переплів пальці, і їхні витончені фаланги стали схожі на переплетення гілок. Скоропадський зітхнув.

– Я запросив тебе не пограти словами, як ти розумієш, – сказав він.

– Розумію, – тепер прийшла черга погоджуватися Петлюрі.

– Тоді ось що я хотів сказати: припини, – голос гетьмана став суворим.

– Припинити? Що саме? Дихати, бажати, відчувати? – у голосі Петлюри теж з'явилися металеві нотки.

– Ти сам знаєш, Симоне Васильовичу. Гадаєш, що я не в курсі – Винниченко затіває нову виставу. Господи, та ж вистави затівають інші, а потім мене назвуть маріонеткою! Воістину, немає справедливості на землі, – несподівано емоційно вигукнув Скоропадський.

– Якщо ти все знаєш, навіщо я тут? – грубо обірвав його Петлюра.

Гетьман знову глибоко зітхнув. Йому хотілося одночасно перервати й розтягнути цю розмову якомога довше. Немов дві стихії зіткнулися в його грудях, два взаємовиключні бажання.

– У глухому куті я, Симоне Васильовичу. Якщо німці підуть, а все веде саме до цього, то де шукати захисту? – Гетьман навіть трохи підвівся з крісла.

– Чому ти зараз просиш у мене поради? Коли я влітку цього року казав, щоб припинили грабувати селян, загравати з поміщиками й росіянами, – хіба ти мене послухав? Скільки твоїх радників бажають побудувати новий Кремль на берегах Дніпра? – прийшов час і Петлюрі ставити незручні запитання.

– Добре тобі говорити збоку. Я коли усвідомив, який тягар звалився на мене, – жити перехотів, – з розпачем сказав гетьман.

Петлюра хмикнув, заклав ногу на ногу і трохи нервово заворушив п'ятою.

– Ми ж не на сповіді, Павле Петровичу. А я не священник. Геть не той, хто тобі потрібен, – Симон Васильович почав розуміти, до чого хилить Скоропадський.

– Так, так, – знову просторікувато простягнув той.

За вікном розпочинався ранок. Барви ночі поступово м'якшали, бліднули, і тоді й чорнота змінювала колір – спочатку сіріла, місцями перетворювалася на темно-синю імлу. Гетьман встав, зі скрипом відсунув крісло, розвернувся і підійшов до вікна. Місто ще спало. Можливо, хтось буде стверджувати протилежне, але він любив це місто. Йому подобалося блукати його широкими вулицями, залитими сонячним світлом; вглядатися в блакитні звивини річки, милуватися пагорбами, на яких висипалися юрбою міські поселення. Зелені струмки дерев котилися по краях проспектів. Храми із золотистими банями уявлялися йому чимось позаземним, немов спущені з небес за часів апостола Івана. Він хотів померти в цьому місті. Від цього йому стало сумно.

– Я думаю, що глобальна причина всіх наших старань, усіх бажань чимось утвердитися на цій землі, своєю голосливою думкою, кричущими фразами, бажанням, щоб нас помітили – наша самотність. Не самотність у тому, що можна прожити без сім'ї, і не брак любові, а самотність людини як виду. Саме тому люди так прагнуть кричати, щоб їх почули; робити все, щоб на них звернули увагу; затівати вистави, тому що вони гонорові, – раптом промовив Скоропадський.

Він стояв спиною до Петлюри. Той і далі сидів у кріслі, дивився на постать гетьмана, який, здавалося, трохи зігнувся. Йому потрібно було б вистрибнути з

вікна, всадити кулю в лоб, розбити свої думки разом із кривавою цівкою, яка бризками розлетиться з його тім'я. Йому потрібно було примусити себе ні про що не думати.

– Тому нас і тягне до Бога, бо Він позбавляє самотності життя. Ми приречені на пошуки, адже намагаємося знайти себе в нестямі. Самотність – ось головний мотив усього людського життя, – відповів Симон Васильович.

Павло Петрович так здивувався словам Петлюри, що різко, як при нападі, розвернувся і подивився на свого співрозмовника.

– Одначе, Симоне Васильовичу, ти дещо тямлю у житті, – простягнув гетьман.

– Якщо й тямлю, то лише дещо, – відповів Петлюра.

Він розумів, що вся ця словесна мішура, весь цей парад фраз, ходьба вишколених пропозицій – всього лиш прелюдія перед найголовнішим. Тим, навіщо його покликали сюди. А гетьман і далі стояв біля вікна.

– Будь моїм прем'єр-міністром, Симоне Васильовичу. Це – офіційна пропозиція, – немов актор, який відчуває, що настав час його діалогу, гетьман чітко продекламував заготовлену фразу.

Петлюра всміхнувся.

– Колишній ув'язнений тепер на службі в гетьмана? Ти так собі це уявляєш? – Симон Васильович здивувався.

– Не на службі в гетьмана, а на службі Україні, – Скоропадський знову заговорив заготовленою фразою.

– Ет, Павле Петровичу, ми говоримо про різні речі, зовсім різні, – з жалем мовив Петлюра.

– А постав себе на мое місце? Як би ти зараз учинив?! – гетьман раптом закричав. Уся його напруга, весь його трепет, усі його страхи немов вилилися в цьому крикові.

– Я ж намагався! Хіба я не хотів зробити так, щоб Україна стала державою? Українська Держава – хіба не так я її назвав? Чи не бажав я створити країну, в якій можна жити? Хіба не я... Хіба... – тут Скоропадський ступив крок і впав у своє крісло.

Знесилений, зневірений, пригнічений, пригноблений. Він майже був розчавлений своєю долею, яку сам і обрав.

– Я не зможу, Павле Петровичу. Не зможу, – прошепотів Петлюра.

– Що не зможеш, Симоне Васильовичу? Що? – гетьман сумно подивився на гостя.

– Служити тобі, адже саме тебе вважаю винуватцем наших бід. І мій висновок тут ні до чого, – сухо промовив Петлюра.

– Овва! Ну, на це я, звичайно, чекав. Що ж мені тепер робити? – Скоропадський підпер голову рукою і подивився на нього, немов сподіваючись почути те, що його здивує.

– Їхати. Негайно. Цієї ж ночі. Назавжди. Здати владу Директорії, – відповів Петлюра.

Гетьман спочатку ледь помітно всміхнувся, потім його рот розкрився ширше і він глухо, немов середньовічний герой у печері з драконом, засміявся. Його сміх лунав дивно, неначе з домішкою чавунних звуків, відтворених при зіткненні поїздів.

– Отакої, друже мій. Звеселив ти мене, – гетьман протер очі, намагаючися прибрати випадкову сльозу.

Пристаріле, похмуре обличчя гетьмана спохмурніло ще дужче, ніж до цієї розмови. Ні, немає шансу зберегти свою владу, якщо тільки не зважитися на вкрай ризиковані заходи.

– То, може, Симоне Васильовичу, мені знову тебе заарештувати? – запитав він і злобно примружився.

– Якщо вистачить совісті, – відповів Петлюра.

– Совість? Що таке совість у наш час? Немічний дід, що лежить на лаві старої хати й помирає на очах у бідної селянської сім'ї? Совість твоя... Нема її в цьому світі! – трохи підвищив голос Скоропадський.

– Є, – чомусь по-юнацькому сказав Петлюра і сам здивувався, чому так відповів.

– Ідеалісти чортіві, – прошипів гетьман.

Він хотів було встати, але ноги вже не слухали його. Руки несподівано здригалися в короткому імпульсі, немов він уже не керує в цьому світі нічим, – ні країною, ні своїм тілом.

– Гаразд. Вибирай, Симоне Васильовичу: або ти зараз присягнеш, що не підеш бунтом проти мене, або засаджу тебе в Лук'янівку. І згную тебе там, як нікчемного смердючого хробака, – грізно, ніби пропускаючи через вузьке горлечко, а тому трохи з шиплячим звуком, промовив Скоропадський.

– Ти... як ти... смієш... після всього, що ти накоїв... – Петлюра зиркнув на співрозмовника й зустрівся з ним очима.

Зустрівся з геть порожніми очима!

Гетьман втомлено дивився на нього спідлоба, і тонка плівка вкрила його обличчя, наче віск, – він застиг. Симон Васильович остерігся сказати ще щонебудь, тому лише розтулив рота, і вирва його ротової порожнини стала схожа на чорну безодню, здатну затягнути в непроникну імлу – країну, місто, бідних і багатих, війська, мирних селян, сім'ю, що ховається в готельних номерах, і навіть його самого.

Розділ 5

Зранку 22 листопада дув колючий вітер. Іноді він посилювався і в надмірних, грубих пестошах нагинав стовбури дерев. А відтак піднімав у дикому танці

жмути сухого листа, які сипалися на поїзд, наче торішні листівки Лютневої революції. На станції Фастів у чотирьох вагонах засідали п'ять членів Директорії, канцелярія, ставка – десять штабістів і десять січовиків з одним кулеметом. Біля вікна вагона-салону стояв Петлюра, позад нього Коновалець, а в дальньому кутку Винниченко. Годину тому пішов офіцер, який доповів, що Чорноморський кіш став на бік повсталих і підійшов до західних передмість Києва з боку Борщагівки. Почалися бої, а незабаром і в місті мало спалахнути повстання – підпільний Революційний комітет українських есерів і лівих есдеків повинен підняти бунт. Дві тисячі петлюрівців штурмували позиції гетьманців, і перемога була вже близько.

– Днями візьмемо Київ, товариші, – хрипуватий голос Винниченка розірвав тишу.

– Твоїми б вустами та мед пити, – відповів Симон Васильович.

Він повернувся до столу, на якому були розкладені документи й карта місцевості. Склянка з вистиглим чаєм стояла на краю. Коричнева рідина виднілася крізь прозорі скляні стінки – на ній застигла тонка плівка. Тут-таки лежав маузер, а в кутку стояла гвинтівка. Коновалець схилився над картою, злегка постукував пальцями по столу, і цей глухуватий стукіт був схожий на звуки далеких артилерійських пострілів.

Петлюра відсунув стілець, сів, закурив і аж тоді звернув увагу на Коновальця.

– Сил у нас замало, – сказав Симон Васильович.

– Це так, – протягнув Коновалець.

– Що там Болбочан?[16 - Петро Федорович Болбочан (1883–1919) – офіцер російської армії, відтак військовий діяч Української Народної Республіки, полковник армії У.Н.Р. Будучи за партійною належністю правим націоналістом (належав до партії соціалістів-самостійників), служив і режиму гетьмана Скоропадського, і режиму соціалістичної Директорії, перебуваючи в опозиції до обох.] Є від нього звістки? – Петлюра тримав сигарету, від якої тяглася вгору тонка нитка диму.

– Скоро Харків буде наш. Запорізький корпус готовий узяти владу в усій Лівобережній Україні, – відзвітував Коновалець.

- Добрі новини, - погодився Петлюра.

- Погано те, що вже зараз прийшло багато селян, а офіцерів немає. Та й отаманам я не довіряю, - висловив сумнів Коновалець.

Тут до розмови приєднався Винниченко. Він устав, підійшов до столу.

- Слід негайно почати створювати народні ради, - сказав він.

- Це питання поки що не на часі, - відгукнувся Петлюра.

- Тобто? Влада повинна належати трудящим, - голос Винниченка став дзвінкіший.

- Володимире Кириловичу, влада - це не дівка, щоб комусь належати, - відрізав Петлюра.

- Хто? Дівка? Дозвольте дізнатися, а чи не ви збираєтеся розпоряджатися нею, як заманеться? - обурився Винниченко.

- Я прихильник демократичного устрою, а не соціалістичного, - відповів Петлюра.

- Чи не маєте наміру звинуватити мене в симпатіях до більшовиків? - грізно промовив Винниченко.

- Звинуватити? Та ти сам себе звинуватив. Чи, може, забув, хто наприкінці минулого року закликав розпустити армію і створити міліцію? У висліді - поразка від більшовиків, тому що захистити схід і Київ уже не було кому, - не вгавав Симон Васильович.

- Припини розводити демагогію. Це була колективна помилка, - намагався відбитися Винниченко.

- Демагогія? А хіба ти не вірив у цю демагогію? Якщо так, то це і є твої переконання? - сердився Петлюра.

- Хіба це має значення? - бурчав Винниченко.

- Тоді що має? - не відступався Петлюра.

Тут втрутився Коновалець. Він відірвався від карти, зиркнув на членів Директорії.

- Може, не зараз? - суворо сказав він.

Винниченко так і залишився стояти з роззявленим ротом, немов його паралізувало.

- Бог з вами. Головне скинути цього чортового гетьмана, - нарешті мовив він.

Симон Васильович знехотя погодився, знову закурив. Прийшов іще один штабіст. У Києві вже почалося повстання - до революційного комітету входив представник Директорії Володимир Чеховський[17 - Володимир Мусійович Чехівський (1876-1937) - український політичний і громадський діяч, прем'єр-міністр У.Н.Р. Під час правління гетьмана Павла Скоропадського продовжував працювати в міністерстві віросповідань (як директор департаменту загальних справ), був членом Національного союзу, що перебував в опозиції до Скоропадського.], давній соратник Винниченка. Саме з його допомогою повстання мало початися на Подолі, Лук'янівці, Куренівці. Уся ситуація залежала саме від масштабності заколоту - чи зможуть бунтівники підірвати владу гетьмана зсередини?

- Дозвольте доповісти, - штабіст водив очима, не розуміючи, хто ж головніший.

- Кажи вже, - нарешті озвався Коновалець, і посильний повернувся до нього.

- Є відомості. З боку Києва виступили підрозділи Святополка-Мирського. Він організував нові офіцерські дружини і відтіснив Чорноморський кіш. Решта частин теж відступила, - сказав штабіст.

Останнє слово він вимовив чітко, ніби намагався викувати слова із заліза.

- Це катастрофа, - раптом зойкнув Винниченко.

Він відійшов від столу, важко сів у крісло в кутку. Потім схопився за голову, ніби вона миттєво розболілася.

- Отже, потрібно перегрупуватися. Це ще не кінець, - сказав Коновалець.

- Не кінець? А якщо німці заступляться за Скоропадського? - пролунав з кутка сердитий голос.

- Дозвольте йти? - подав голос штабіст.

Коли двері за ним зачинилися, Петлюра знову підійшов до вікна.

- Нічого, ми почекаємо, - раптом сказав він.

- Чого почекаємо? Пришестя ангелів з небес? Господи Боже мій, це була авантюра. Авантюра, - приречено сказав Винниченко.

- Стривай, не поспішай з висновками, - намагався вгамувати його Петлюра.

- Про що я тільки думав. Куди поспішати? У безодню? - Винниченко скорчив трагічну міну.

Зараз йому найбільше хотілося опинитись в обіймах Розі. Вбігти в їхню київську квартиру, не знімаючи взуття, стукаючи туплями по лакованому паркету, й розкрити, розірвати, розшматувати фіранки, що ведуть до її спальні. Кинутися до її ліжка й побачити заспану дружину - розпатлану, із застиглим пухким личком. Схопити її руки й цілувати, як він не раз цілував долоні чужих жінок, бо Роза була поблажлива до його забаганок. «Кохо, ти - свята грішниця», - щоразу казав він їй, коли вона вислуховувала всі подробиці його чергової любовної пригоди. Чого тільки вартий його експеримент - закохати в себе 18-річну дівчину, щоб потім стежити за розвитком їхніх стосунків, а любовні перипетії використовувати для написання роману. «Кохо, ти - свята грішниця», - не втомиться він повторювати. А вона лише поправляла темне волосся долонькою, інколи проводячи пальчиками по щоці, немов очікувала від нього ласки. Ці важкі хвилини поруч із нею врізалися йому в пам'ять! Він так любив приходити до неї, поки ще легкий запах чужої жінки залишався на його плоті, поки тонкий ефір злягання з іншою ще не розчинився, не пропав безвісти; тоді він уривався в її кімнату, впивався

губами в її губи. І млосний погляд дружини знову розпалював його, хоча після бурхливої ночі з черговою дівчиною у нього майже не залишалося сил.

Як же йому набридла ця метушня! Політика, в яку він уплутався. Ці малодушні люди, охочі до влади. Цей вискок, який усіх погубить. Ці солдафони такі жорстокі! Повернутися до Кохи, повернутися до літератури. Оселитися десь у Ніцці й милуватися тим, як море мружиться в струменях вітру. Написати свій найголовніший роман – і біс із нею, з цією країною. Тонка душа не призначена для таких баталій, – думав Володимир Кирилович. Він нервував, роздратовано чмокав і намагався не дивитися на співрозмовників, а втупився у вікно.

– Потрібно робити щось, урешті-решт, – видавив він із себе.

А потім устав і попрямував до виходу. Симон Васильович хотів було щось сказати Винниченку, але той зобразив на своєму обличчі всі скорботи світу, тому чіпати його не хотілося.

Володимир Кирилович вибрався з вагона, який стояв на пустищі. Праворуч виднілася смужка дерев – ніби намальована, злітала на невеликий пагорб, а там розривалася на частини, і лише поодинокі деревця стриміли на височині. А ліворуч простягалася поле, укрите іржавою перед зимою травою. Кілька хвилин Винниченко стояв біля вагона, а відтак вирішив пройти по полю. Сухі тендітні стебла ламалися під ногами. Він вдихав вогке осіннє повітря, що проникало в його нутро холодним потоком і приносило свіжість у душу.

Кінець ознакомительного фрагмента.

notes

Примечания

1

Тогочасне написання. (Прим. ред.)

2

Володимир Винниченко (1880–1951) – український політичний і державний діяч, прозаїк, драматург і художник. Автор багатьох декларацій і законодавчих актів У.Н.Р. Саме він 10 червня 1917 р. на 2-му Всеукраїнському військовому з'їзді оголосив I Універсал Центральної Ради. (Тут і далі прим. авт., якщо не зазначено інше.)

3

Андрій Григорович В'язлов (1862–1919) – за часів Гетьманату начальник в'язничного управління, член Сенату Української держави, міністр юстиції (жовтень – листопад 1918). Особисто клопотався перед гетьманом про звільнення Петлюри.

4

Сергій Гербель (1856–1936) – проросійський поміщик, державний діяч Російської імперії, член Державної Думи, голова Ради міністрів Української Держави в листопаді – грудні 1918 р.

5

Олександр Вікторович Осецький (1873–1936) – український військовий діяч, генерал армії У.Н.Р. З 12 лютого 1918 р. – начальник Українського Генерального штабу. З 15 листопада 1918 р. – Наказний отаман У.Н.Р. та за сумісництвом начальник Генерального штабу військ Директорії.

6

Микола Шаповал (1882–1932) – український політичний і громадський діяч, член Центральної Ради, публіцист, соціолог, поет, за фахом лісник.

7

Євген Коновалець (1892–1938) – визначний діяч українського націоналістичного руху, учасник Першої світової війни. Ферих (прапорщик) збройних сил Австро-Угорщини, згодом полковник армії У.Н.Р., організатор і керівник Української військової організації, очільник Проводу українських націоналістів (з 1927 р.).

8

Олександр Васильович Петлюра (1888–1951) – брат Симона Петлюри, полковник Армії У.Н.Р. Був наймолодшим із дванадцяти дітей Василя та Ольги Петлюр.

9

Сталева каска.

10

Українська Держава.

11

Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) – визначний український історик, громадський та політичний діяч. Голова Центральної Ради Української Народної Республіки (1917–1918).

12

Федір Черник (1894–1918) – сотник Січових стрільців. Учасник багатьох боїв Першої світової війни. Відзначився у боях на горі Лисоні. Активний учасник придушення більшовицького заколоту в січні 1918 р. в Києві. Йому належить вислів «Шлях на Львів лежить через Київ».

13

Леся Симонівна Петлюра (1911–1941) – українська поетеса, єдина дочка Симона Петлюри. Її творчий доробок – вірші, статті, епістолярій, малюнки – засвідчує неабияку обдарованість. Хворіла на сухоти, через що передчасно померла.

14

Ольга Опанасівна Петлюра (1885–1959) – дружина Симона Петлюри, педагог, активістка політичної еміграції У.Н.Р. у Парижі. У січні 1918 р. Київ захопили більшовики, керівництво У.Н.Р. покинуло столицю. Ольга із семирічною дочкою залишилася в Києві. Упродовж півтора року вони жили під чужим прізвищем, ночуючи у друзів і рятуючись від переслідувань.

15

Павло Петрович Скоропадський (1873–1945) – український державний, політичний і громадський діяч, військовик. Один з лідерів та ідеологів монархічного гетьманського руху. 29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту взяв владу в Україні.

16

Петро Федорович Болбочан (1883–1919) – офіцер російської армії, відтак військовий діяч Української Народної Республіки, полковник армії У.Н.Р. Будучи за партійною належністю правим націоналістом (належав до партії соціалістів-самостійників), служив і режиму гетьмана Скоропадського, і режиму соціалістичної Директорії, перебуваючи в опозиції до обох.

17

Володимир Мусійович Чехівський (1876–1937) – український політичний і громадський діяч, прем'єр-міністр У.Н.Р. Під час правління гетьмана Павла Скоропадського продовжував працювати в міністерстві віросповідань (як директор департаменту загальних справ), був членом Національного союзу, що перебував в опозиції до Скоропадського.

Купить: https://tellnovel.me/ru/butchenko_maksim/petlyura-borot-ba

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)